

THE NORWEGIAN INSTITUTE AT ATHENS
AN ISLAND BETWEEN TWO WORLDS

*The Archaeology of Euboea
from Prehistoric to Byzantine Times*

International Scientific Conference
Eretria, July 12-14, 2013

**ABSTRACTS
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ**

Supported by:

The Norwegian Institute at Athens

11th Ephorate for Prehistoric and Classical Antiquities

23rd Ephorate for Byzantine Antiquities

<http://www.norwinst.gr/uk/euboea-conference.html>

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

AN ISLAND BETWEEN TWO WORLDS: THE ARCHAEOLOGY OF
EUBOEA FROM PREHISTORIC TO BYZANTINE TIMES

ΕΝΑ ΝΗΣΙ ΜΕΤΑΞΥ ΔΥΟ ΚΟΣΜΩΝ: Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
ΣΤΗΝ ΕΥΒΟΙΑ-ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΕΩΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Eretria, July 12-14 2013

Ερέτρια, 12-14 Ιουλίου 2013

Organizers

Norwegian Institute of Athens
ΙΑ' Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities
23rd Ephorate of Byzantine Antiquities

Διοργάνωση

Νορβηγικό Ινστιτούτο Αθηνών
ΙΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
23^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων

With the support of:

Municipality of Chalkida
Municipality of Eretria
Provincial Government of Euboea

με την ευγενική υποστήριξη

Δήμου Χαλκιδέων
Δήμου Ερέτριας
Περιφερειακής Ενότητας Εύβοιας

Organizing and Editorial Committee

Zarko Tankosic, Norwegian Institute at Athens
Maria Kosma, IA' Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities
Fanis Mavridis, Ephorate of Palaeoanthropology-Speleology of Southern
Greece
Renate Storli, Norwegian Institute at Athens

Scientific Committee

Panos Dimas, Director of the Norwegian Institute
Maria Chidioglou, National Archaeological Museum at Athens
Jan Paul Crielaard, VU University Amsterdam
Pari Kalamara, Director of 23rd Ephorate of Byzantine Antiquities and Deputy
Director of 11th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities
Donald Keller, Director of the Southern Euboea Exploration Project
Eleni Panagopoulou, Director of the Ephorate of Palaeoanthropology-
Speleology of Southern Greece
Liana Parlama, Chairman of the Interdisciplinary Committee of the Project:
"Research, Restoration, Formation, Protection, and Presentation of Palamari
on Skyros", Fund of Credits Management for Archaeological Projects
Dimitrios Triantaphyllopoulos, Professor Emeritus, University of Cyprus

Οργανωτική & Εκδοτική Επιτροπή

Zarko Tankosic, Νορβηγικό Ινστιτούτο Αθηνών
Μαρία Κοσμά, ΙΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων
Φάνης Μαυρίδης, Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Ν.
Ελλάδας
Renate Storli, Νορβηγικό Ινστιτούτο Αθηνών

Επιστημονική Επιτροπή

Πάνος Δήμας, Διευθυντής του Νορβηγικού Ινστιτούτου Αθηνών
Jan Paul Crielaard, Καθηγητής Πανεπιστημίου VU Amsterdam
Παρή Καλαμαρά, Προϊσταμένη της 23^{ης} Εφορεία
Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αναπληρώτρια Προϊσταμένη της ΙΑ' Εφορείας
Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων
Donald Keller, Διευθυντής του Προγράμματος Ερευνών Νοτίου Ευβοίας

Ελένη Παναγοπούλου, Προϊσταμένη της Εφορείας
Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας Ν. Ελλάδας
Λιάνα Παρλαμά, Πρόεδρος της Διεπιστημονικής Επιτροπής του έργου
«Έρευνα, Συντήρηση, Διαμόρφωση, Προστασία και Ανάδειξη του
Παλαμαρίου Σκύρου», Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση
Αρχαιολογικών Έργων
Δημήτριος Τριανταφυλλόπουλος, Επίτιμος Καθηγητής Βυζαντινής
Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου
Μαρία Χιδίρογλου, Αρχαιολόγος στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο

**ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΠΙΤΙΜΟ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ:**

**Βιβλιογραφικά και ερμηνευτικά ζητήματα στα αρχαιολογικά πράγματα της
Βυζαντινής Εύβοιας**

*Τριανταφυλλόπουλος, Δημήτριος (Επίτιμος καθηγητής Βυζαντινής
Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου)*

Μ ν ή μ η

Γεωργίου Λαμπάκη (†1914),

Νικολάου Γιαννοπούλου (†1942),

Ανδρέα Σ. Ίωάννου (†1972),

Αναστασίου Κ. Όρλάνδου (†1979),

πρωτοπόρων στην έρευνα τής χριστιανικής Εύβοιας

Η χριστιανική Εύβοια δέν εϋτύχησε ιδιαίτερα στην αρχαιολογική έρευνα. Έως και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ελάχιστες ήσαν οι συναγωγές υλικού (Γ. Λαμπάκης) ή οι μελέτες (γλυπτών, Ν. Γιαννόπουλος· αρχιτεκτονημάτων, Άν. Όρλάνδος) και άκόμη λιγότερες οι ειδικές ανασκαφές χριστιανικών καταλοίπων. Τήν κατάσταση μαρτυρούν οι έως τότε εϋβοϊκές βιβλιογραφίες (Δ. Καλογερόπουλος, Γ. Φουσάρας). Η ζωγραφική τής Βενετοκρατίας εμφανίζεται σε ικανοποιητικό βαθμό, έστω ως φωτογραφικό λεύκωμα, μόλις τό 1959 (Α. Ίωάννου) και όπωσδήποτε πληρέστερα τό 1971 (Άρχιμ. Ίερ. Λιάπης). Μέ τή μονογραφία του J. Koder (1973) τίθενται τά θεμέλια γιά τήν ανανέωση του έπιστημονικού ενδιαφέρονος.

Τά μεγάλα κενά έπιτόπιας αρχαιολογικής παρουσίας Βυζαντινολόγων Αρχαιολόγων συνετέλεσαν στην εξαφάνιση σημαντικών καταλοίπων. Αλλάζουν κάπως τά πράγματα μετά τό 1960, άρκετά στίς άρχές τής δεκαετίας του 1970 [βραχύχρονη ίδρυση τοπικής Έπιμελητείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων] και αισθητά μόλις μετά τό 2006 [έγκατάσταση έπιτόπου Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων].

Όριζόντια-χρονολογική διάσταση. Για τήν προεικονομαχική περίοδο (παλαιοχριστιανική & πρωτοβυζαντινή έποχή) αναδύονται προβλήματα, όπως:

- Καθορισμός και φυσιγνωμία αστικών κέντρων,
- όρια προχριστιανικών και χριστιανικών μορφών βίου,
- δημόσιος και ιδιωτικός βίος σε συνάρτηση με πάσης φύσεως κατάλοιπα,
- όρια και βίος έπισκοπών,
- ανάγλυφο παλαιοχριστιανικών βασιλικών/ναών,
- ανάγλυφο κοσμικών κτηρίων,
- έντοπιότητα και δάνεια αρχιτεκτονικής και τέχνης,
- “σλαβικό πρόβλημα” και Εύβοια, κ.ά.

Στή μεταεικονομαχική (μεσοβυζαντινή) περίοδο ή προβληματική μετατοπίζεται έν μέρει και σε άλλα πεδία, όπως:

- Άλλοι λαοί σε σχέση με Εύβοια,
- διακοπή, συνέχιση ή εμφάνιση νέων έπισκοπών,
- ίδρυση μονών,
- τοπική άγιολογία,
- όχυρώσεις και νέοι όροι οικιστικής,
- τεκμήρια αρχιτεκτονικής και τέχνης, κ.ά.

Στήν ύστεροβυζαντινή περίοδο (Βενετοκρατία) ή νέα κατάσταση εγείρει πρόσθετα προβλήματα, όπως λ.χ.:

- Κατάργηση και αναδιάρθρωση εκκλησιαστικοῦ καθεστώτος,
- βυζαντινά και μή κτίσματα,
- ταυτότητα ὀχυρώσεων,
- σύνοψη τεκμηρίων ἀρχιτεκτονικῆς καί τέχνης,
- μορφές συνύπαρξης καί ἀντιπαράθεσης κοσμοθεωριῶν καί ιδεολογιῶν μεταξύ τῶν λαῶν καί τῶν δημιουργημάτων τους, κ.ἄ.

Κάθετη-ειδολογική διάσταση. Ἕνας τυπικά ἀρχαιολογικός διαχωρισμός θά ἐπικεντρωνόταν, μεταξύ ἄλλων, καί στά ἀκόλουθα desiderata ἢ vacua:

- Σύνταξη χάρτη μέ τίς νέες ἐπισημάνσεις θέσεων καί μνημείων μετά τή σύνοψη στόν τόμο τῆς *Tabula Imperii Byzantini* (1976) καί τή μεταγενέστερη μερικότερη (Τριανταφυλλόπουλος 1991).
- Συνολικές παρουσιάσεις τῶν μεγάλων κέντρων (Χαλκίδα, Κάρυστος, Ὁρεοί, Ἀμάρυνθος, Ἀλιβέρι κλπ.).
- Σύνταξη χάρτη λεπτομεροῦς χρονολογικῆς κατάταξης τῶν πάσης φύσεως ὀχυρώσεων (ἀνέγερση, φάσεις).
- Προώθηση τῶν ἐργασιῶν σύνταξης τοῦ Corpus βυζαντινῶν τοιχογραφιῶν Εὐβοίας [Πρόγραμμα Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, συντάκτες: Δημ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Εὐγ.Μπαντεράκης-Γερούση].
- Συνολική παρουσίαση εἰκονογραφημένων χειρογράφων πού συνδέονται μέ τήν Εὐβοία.
- Διερεύνηση γιά τήν ὕπαρξη βυζαντινῶν εἰκόνων καί τῶν λόγων εξαφάνισής τους ἀπό τήν Εὐβοία.
- Σύνταγμα εὐβοϊκῶν γλυπτῶν, προέλευση καί διακίνηση ὕλικου.
- Δημοσίευση τῆς ἀνέκδοτης κεραμικῆς.
- Συνολική παρουσίαση ἀντικειμένων μικροτεχνίας.
- Σύνταγμα χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν.
- Corpus μολυβδοβούλλων πού σχετίζονται μέ τήν Εὐβοία.
- Σύνταξη εὐβοϊκῆς χριστιανικῆς προσωπογραφίας.
- Σύνταξη νεώτερης, κριτικῆς βιβλιογραφίας μετά τήν τελευταία καταγραφή (Τριανταφυλλόπουλος 1975), συμπλήρωση παλαιότερων λημμάτων.

Πιστεύουμε ὅτι ἡ σκιαγράφηση τῶν σημερινῶν προβλημάτων τῆς ἔρευνας θά βοηθήσει στήν περαιτέρω συγκροτημένη προώθησή της.

SESSION 1

Euboea between the Mainland and the Islands and the First Euboeans

ΣΥΝΕΛΠΙΑ 1

Η Εὐβοία μεταξύ της στεριάς και των νήσων. Οι Πρώτοι Ευβοείς.

Euboia During the Neolithic Period: A Review of the Evidence

Sampson, Adamantios (University of the Aegean),

Mastrogiannopoulou, Vagia (PhD Candidate, National Kapodistrian University of Athens)

Numerous sites, dated to different phases of the Neolithic and covering the entire time span of the period, are known throughout the island of Euboia today. In the last decades, the importance of the prehistory of the islands of the Aegean, as well as their coastal perimeter, has rapidly increased, creating a new field of research, that of the insular Neolithic, with important repercussions on various issues in Aegean and European prehistory. The radius and content of cultural exchange and social developments among populations around the Aegean Sea and the Southeast Mediterranean, can now be better monitored. The settlement of areas with relatively restricted resources, the development of seafaring, diversity in subsistence strategies, are only some of the major shifts observed in the Neolithic economy. In this light, the investigation of the Euboian Neolithic may provide new evidence on the processes which led to these important shifts.

In this frame, the Neolithic background of Euboia can facilitate the discussion of the Aegean Neolithic, in its broader sense, not only because it provides evidence on the cultural and economical merging of characteristics of both the mainland and the islands, but also because it stands amidst two, by and large, “distinct” cultural regions, those of the Southern and Northern mainland, which, in the course of the Neolithic exhibit influence from different regions around the Mediterranean, with varied frequency, intensity and purpose. Reversely, by putting Euboia in its Neolithic frame, through the combination of older and recent research both on the island but also in adjacent areas, a fuller comprehension of the prehistory of the area is provided.

The Prehistory of Southern Euboea: Perspectives and Debates

Talalay, Lauren E. (University of Michigan, Ann Arbor, MI USA)

Cullen, Tracey (American School of Classical Studies at Athens, Princeton, NJ USA)

Keller, Donald (American Center of Oriental Research, Boston, MA USA)

Precisely when Euboea became an island is a matter of debate. Current arguments suggest that anywhere from 9,000 to 5,000 years ago this large land mass was no longer connected to the mainland, separated by a narrow gulf. While the central and northern reaches of Euboea seem to have been sparsely inhabited at least as early as 6000 B.C. (when the area may have been connected to the mainland), it would be two more millennia before the southern tip of the island was inhabited as well. This paper summarizes what is currently known about the earliest settlement of southern Euboea and its relationship to Greece and the wider Aegean. We consider when and why the southern reaches were first populated, whether the inhabitants may have come from further north on the island or arrived via sea from the Aegean, what kinds of sites they established, how long their sites continued to be viable, and how these settlements fit into our current understanding of the prehistoric Aegean. We also reflect on the ways in which the theme of this conference—an island between two worlds, with Euboea viewed as both a mainland and an island—aptly describes the trajectory of early settlement in southern Euboea. The data we summarize draws largely from 35 years of work conducted by the Southern Euboea Exploration Project (SEEP).

Back to the Waterline: Some Reflections on the Late Neolithic and Early Bronze Age Symbolic Behavior, Social Identities, and Interactions Based on the Case of the Ayia Triada Cave, Karystos

Mavridis, Fanis (Ephorate of Palaeoanthropology and Speleology of S Greece)

Tankosic, Zarko (Norwegian Institute at Athens/Indiana University)

The Ayia Triada Cave excavations brought to light a sequence of deposits that range from ca. the mid 5th millennium to the mid 3rd millennium BC. Southern Euboea (also known as the Karystia), where the cave is located, is a region that sits at the crossroads of routes that bridge insular regions and the mainland. The earliest material from the cave is connected to the white-on-dark pottery tradition, which is well known in the central and eastern Aegean islands, and which is considered to be an insular phenomenon. There is growing evidence from elsewhere in the Aegean that supports symbolic use of and ritual meaning assigned to caves during the Late Neolithic IB-II subphases. This, combined with the Early Bronze II burial context discovered in Ayia Triada gives an opportunity to explore issues related to the expression of prehistoric social identities, symbolic behavior, social structures, and communal interactions.

Euboean Connections with Attica and Kea: A View from Prehistoric Pottery

Nazou, Margarita (University College London)

This paper explores the connections among Euboea, Eastern Attica and Northern Kea in two specific time periods: the end of the Neolithic (also known as Late Neolithic II or Final Neolithic) and the end of the Early Bronze Age II period (Lefkandi I group). The first part of the paper will explore the strong stylistic similarity that has already been recognised among FN pottery assemblages in Karystia (Plakari), Eastern Attica (Thorikos Velatouri) and Northern Kea (Kephala). The potters of these communities were using similar fabric recipes, adding temper from local materials, for producing similar form repertoires. These similarities can be interpreted if we consider the existence of a small maritime cultural *koine* between Southern Euboea, the Northern Cyclades and Southeastern Attica at the end of the Neolithic. The second part of the paper identifies the pottery stylistic connections among Euboea (Manika and Lefkandi), Attica (Thorikos Mine 3) and Kea (Agia Irini) a millennium later (ca. 2,200 BC). At this time the pottery styles of the so-called Lefkandi I group co-occur with EB II repertoires. Different dynamics can be recognised: the proliferation of Western Anatolian drinking customs, most likely transmitted through maritime routes, permeates Euboean pottery production. By exploring the pottery data from these two different time periods in prehistory, the participation of Euboea in different networks of pottery stylistic interaction can be identified.

The Northernmost Cycladic Island? Insularity and the Case of Prehistoric Southern Euboea (the Karystia)

Tankosic, Zarko (Norwegian Institute at Athens/Indiana University)

In this paper I argue that the Karystia should be regarded as an insular region in its own right, an island within a larger island (Euboea) during at least a part of prehistory (namely, the Neolithic and the Early Bronze Age). I base this argument on the geographical and cultural characteristics of the prehistoric Karystia. I define the probable boundaries of this proposed entity and I apply the concept of “insularity,” as one of the basic tenets of island archaeology, to prehistoric data from the region. Although an island is commonly defined as “a piece of land surrounded by water,” the perception of insularity is not a geographical but a sociocultural category based on an explicitly or implicitly acknowledged separation (but not always—if ever—isolation) of a group of people and/or area they inhabit from other such areas in their vicinity. I aim to show that this perceived insularity influenced the social organization of prehistoric communities in the Karystia as well as their interactions with contemporary communities elsewhere in the Aegean. I support my argument with archaeological evidence collected from surface surveys in the Karystia conducted by the Southern Euboea Exploration Project (SEEP), the new Norwegian Archaeological Survey in the Karystia (NASK), and on data from excavated sites that was accessible to me. I argue that a shift in perspective when dealing with this small but significant section of the prehistoric Aegean can inspire more productive ways of thinking about prehistoric social organization, communal interactions, and general entanglements of the material culture and its makers/users in the Aegean in general and within the Karystia in particular.

The Early Bronze Age Manika on Euboea: a Cycladic colony or not?

Nafplioti, Argyro (British School at Athens)

This paper investigates the biological constitution (indigenous settlement vs. colony) of the Early Helladic II-III site of Manika on Euboea using, for the first time in the Archaeology of Euboea, systematic strontium isotope ratio ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) analysis of human skeletal material from the respective cemetery in order to distinguish between locals and non-locals (first generation immigrants) at this site. This widely-debated question fits well in the context of inter-regional cultural affinities in the Central Aegean during the Early Bronze Age that have been interpreted as evidence for population movement and the establishment of colonies by the Cycladic islanders in the immediate Aegean region.

The study measured $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ in enamel samples from sixty-five individuals from Manika in order to determine their geographical origin/s and explore the presence of non-locals among those analysed. In addition to using the $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ results to examine the hypothesis that this site was a colony established by Cycladic people, it discusses further issues that include the relationship between the geographical origins of the deceased on the one hand, and the nature of the material culture associated with them and the spatial organization of the burial grounds, on the other hand.

Στα ίχνη του τεχνίτη: αναγνωρίζοντας τεχνολογική παράδοση και ατομικό στυλ σε σύνολα οψιανού από ευβοϊκές θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού
Καραμπατσώλη, Άννα (Δρ. Προϊστορικής Αρχαιολογίας)

Η Εύβοια κατέχει πρωταγωνιστικό ρόλο τόσο στην πρόσληψη και παραγωγή όσο και στη διακίνηση του μηλιακού οψιανού προς τα δίκτυα της ηπειρωτικής Ελλάδας κατά τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού.

Μεγάλα σύνολα από παράλιες θέσεις του απάνεμου ευβοϊκού κόλπου επιτρέπουν: α. να ανασυνθέσουμε τη δομή της τεχνικής δραστηριότητας παραγωγής λίθινων εργαλείων που γνωρίζει τη μεγαλύτερη ακμή και διάδοσή της την περίοδο αυτή της αιγαιακής προϊστορίας, και β. να ακολουθήσουμε τα ίχνη του τεχνίτη, του ατόμου πίσω από την τεχνική παραγωγή, που αναπαράγει κεκτημένη γνώση αλλά και επιλέγει τεχνικές λύσεις ακολουθώντας το προσωπικό του στυλ.

SESSION 2

“In the Middle of the Wine-dark Sea”: Euboea and Maritime Interactions During the Aegean Bronze Age

ΣΥΝΕΔΡΙΑ 2

**Στη μέση του «οίνοπος πόντου»: Η Εύβοια και οι θαλάσσιες
αλληλεπιδράσεις κατά τη διάρκεια της εποχής του Χαλκού στο
Αιγαίο**

Οικισμός της Εποχής του Χαλκού στη θέση Μαγούλα Αλιβερίου

Μπουκάρας, Κώστας (Αρχαιολόγος ΙΑ΄ ΕΠΚΑ)

Η ύπαρξη προϊστορικής αρχαιολογικής θέσης στο χαμηλό λόφο Μαγούλα στον Κάραβο Αλιβερίου ήταν γνωστή στην επιστημονική κοινότητα ήδη από τα μέσα του 20^{ου} αι. Η κατασκευή, ωστόσο, ενός νέου εργοστασίου από την ΔΕΗ στην περιοχή τα έτη 2007-2013 και η εγκατάσταση αγωγού φυσικού αερίου για την τροφοδοσία του, στάθηκαν αφορμή για τη διενέργεια μακροχρόνιων και εκτεταμένων σωστικών ερευνών από την ΙΑ΄ ΕΠΚΑ, σε σημεία εντός αλλά και περιμετρικά του οικοπέδου του νέου εργοστασίου. Με την παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται μία πρώτη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της σωστικής ανασκαφικής έρευνας που διενεργήθηκε κατά την παρακολούθηση των εργασιών για την εγκατάσταση αγωγού φυσικού αερίου από τον ΔΕΣΦΑ, στη βόρεια πλευρά του λόφου. Στο χώρο αυτό ήρθαν στο φως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της πρώιμης, μέσης και ύστερης εποχής του χαλκού, καθώς και τμήμα νεκροταφείου της μέσης εποχής του χαλκού.

Από τη σύντομη αρχαιολογική έρευνα διαπιστώθηκε η αδιάλειπτη κατοίκηση του λόφου Μαγούλα σε όλη τη διάρκεια της εποχής του χαλκού και πιθανόν και στους πρώιμους ιστορικούς χρόνους. Ενδιαφέροντα συμπεράσματα εξήχθηκαν για την έκταση και το χαρακτήρα του οικισμού αλλά και τον τρόπο κατασκευής των κτιρίων. Από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που εντοπίστηκαν, ξεχωρίζουν τα ερείπια διώροφου κτιρίου, το οποίο χρονολογείται στη μετάβαση από την πρώιμη στη μέση εποχή του χαλκού, στο ισόγειο του οποίου αποκαλύφθηκαν κατά χώραν δύο κυκλικές εστίες αλλά και ένα αδιατάρακτο κλειστό σύνολο κινητών ευρημάτων.

Middle Helladic (Central-)Euboea and its Cultural Connections: a State of Research

Krapf, Tobias (Universität Basel / Université Paris I Panthéon - Sorbonne)

In Central Euboea several MH sites have been excavated (domestic architecture and tombs) and Lefkandi provided a very important pottery sequence. L. H. Sackett et al. mentioned 1966 in their survey report 34 sites of this period on the whole island and A. Sampson listed 39 in 1980. Based on this evidence, first conclusions on demographic developments can be drawn. But until now, only one site, Kalogerovrysi (1993, A. Sampson), has been fully published. The pottery from Lefkandi is currently under study by I. Galanaki and a technological approach has been published by L. Spencer in 2010. The Eretria material (by the author) will enhance our knowledge of the end of MH and the shaft grave period, when there was a small settlement on the acropolis. Additionally, the new, ongoing Swiss excavation program in Amarynthos produced in 2006 mainly MH remains. Excavations at Koumpi (Aidipsos) and the survey findings from Agios Nikolaos Mylon (Karystos) shed light on the North and South of the island during the MH period.

It is therefore more than time to review all this evidence and place MH Euboea in its wider context. Ongoing studies of MH sites on the opposite shore of the Euboean gulf (e.g. Mitrou and Platania near Lamia) further stress the importance of such an undertaking and, last but not least, the reference site of Pevkakia lays at the very North of this region. Cultural connections are much better known for the EH (Cycladic influence in Manika, Lefkandi I / Kastri group) and the LH with the Linear B inscriptions from Thebes giving a hint for Amarynthos being part of the latter sphere, but there is also evidence for connections with the Cyclades, Boeotia and further regions in MH. As Euboea itself cannot be regarded as a large, homogenous cultural entity, this paper will mainly focus on Central Euboea, where there has also been the most research.

So Close but So Far Apart? Lefkandi and Ayia Irini on Kea and Their Communication Networks

Gorogianni, Evi (University of Akron)

Galanaki, Ioanna (Durham University)

Olson, Eric

At the beginning of the Late Bronze Age, Cretan influence on material culture seems to have been the strongest on those nodes of the exchange network that are arranged along the western Cyclades (western string) and the Dodecanese and the western coast of Asia Minor (eastern string). The northernmost extent of this influence is where the Aegean Sea is constricted at its narrowest, which is approximately at the latitude of Ayia Irini and Miletus. Indeed, a comparison of assemblages from the sites Xeropolis-Lefkandi on Euboea and Ayia Irini on Kea highlight this interesting “boundary” between Aegean networks, and a clear case of agency in participation in trade and exchange networks. Although the two sites were in close geographical proximity to and in contact with each other, material culture betrays membership in different affiliation networks selected and maintained by the inhabitants of both communities, in spite of evidence that both sites had access to the same Pan-Aegean network. At Ayia Irini, one can find the entire “Minoan package” complete with imported and minoanizing pottery, Linear A, Minoan weights,

measures, and artistic tropes, as well as technologies, such as the upright loom and the potter's wheel. However, at Lefkandi, not far from Keos along the Euboean coast, the amount of Minoan or minoanizing pottery remains small throughout the Middle and early Late Bronze Age, even though the site was far from isolated from the rest of the Aegean, as the abundance of Cycladic and Aeginetan fabrics makes evident. Thus, if interaction along certain routes existed and sites such as Lefkandi were part of these affiliation networks from the beginning of the Middle Bronze Age and on, what forces or choices excluded Lefkandi from the sphere of Minoanization? This paper proposes answers to this question through a diachronic and comparative study of the patterns of interaction between these two sites and the rest of the Aegean.

Euboea on the Margin: The LH IIIB Phase Through the Lens of 'Negative Archaeology'

Kramer-Hajos, Margaretha (Indiana University, Bloomington)

Already Sackett and colleagues noted in 1966 that "there [was] a rather unexpected scarcity of normal IIIB among the sherds [they] collected" (*BSA* 61, 104). This paper investigates the reasons for the scarcity of LH IIIB material by using the theoretical framework of 'negative archaeology.'

'Negative archaeology' maintains that the absence of material is as important as the presence if the absence is contained spatially and temporarily (Fowles 2008, 33). Both are the case in Euboea. Spatially, Euboea lacks the sort of finds that are abundant on the mainland of Greece. Chronologically, Euboea flourished during both the prepalatial and the postpalatial periods: an early built chamber tomb at Lefkandi and rich LH II-III A tombs at Chalkis suggest the potential of the region for great importance, and the flourishing of Lefkandi and Amarynthos in LH IIIC suggest that the LH IIIB period is an anomaly in the island's prehistory. Both the prepalatial and the postpalatial finds suggest, moreover, that the Euboean coasts functioned in a network of coastal sites following the orientation of the Euboean Gulf and owing their prominence to their location on this major maritime route.

The "unexpected scarcity" of LH IIIB material thus demands an explanation. This paper argues that Euboea was marginalized by the Mycenaean palaces of Thebes and Orchomenos during the LH IIIB period in palatial attempts to monopolize trade routes. It is argued that the palaces did this by incorporating parts of the Euboean coasts (as well as of the coasts on the mainland) into their polities, thereby disrupting the continuity of the maritime route through the Euboean Gulf and essentially disconnecting the coastal sites from each other. That the Euboean elites restored the coastal interaction network after the collapse of the palaces is suggested by a shared pictorial style on both sides of the gulf. An emphasis on ships in these representations suggests further that ships were both a unifying force for Euboean elites after the collapse of the palaces and a means of recovery.

Euboean Connections with Eastern Boeotia: Ceramics and Synchronisms between Lefkandi and Ancient Eleon

Van Damme, Trevor (Cotsen Institute of Archaeology, UCLA)

The Late Bronze Age levels preserved at Lefkandi: Xeropolis are an important testament to the reorganization of Mycenaean society in the wake of the LH IIIB2

palatial destructions found in the archaeological record across the mainland. The final publication of these levels in *Lefkandi IV* (Evely *et al.* 2006) has shed new light on the lives of the individuals who lived through this period. The most important of these levels is the Lefkandi 1b destruction level that produced significant quantities of intact or near-intact vessels and represents the rapid growth of this center in the immediate aftermath of the destruction of the palatial center at Thebes, which may have exerted some influence on the western shore of Euboea during the LH IIIB period as testified by Linear B texts from Thebes (Aravantinos 1987; Del Frio 2009; Palaima 2011).

A *synergasia* of the Canadian Institute in Greece and the 9th Ephorate is currently conducting excavations just outside of the modern village of Arma, tentatively identified with the Archaic/Classical *kome* of Eleon (*Il.* 2.499; *Her.* 5.43; *Strabo* 9.2.13; 9.2.15) and the Late Bronze Age site of *e-re-o-ni* (TH Ft 140; X 155). While the total area revealed by these excavations remains small, important finds have already emerged highlighting Eleon's role as a node in Late Bronze Age trade networks. Of particular interest are the changes that must have taken place throughout the Euboea-Boeotian region in the immediate aftermath of the destruction of the palatial center at Thebes. At Eleon, new finds highlight the close links between Eleon and Lefkandi and suggest that the two sites were part of a larger network of Eastern Boeotian and Euboean sites that in fact thrived throughout the LH IIIC period. Of particular importance to Mycenaean studies is a well-defined destruction level at Eleon, contemporary with the Lefkandi 1b destruction level.

I will present the new evidence that we have uncovered in ongoing excavations at Eleon, with a specific emphasis on ceramic parallels found at Lefkandi, but also considering other sites along the western coast of Euboea including recent material published from Amarynthos (Krapf 2011). In addition, I will draw upon previous studies of the chemical composition of clays, which suggest the potential for a regional trade in ceramics between Eastern Boeotia and Euboea in the Late Bronze Age. Finally, I will highlight some areas of future research regarding the ceramic *koine* of the region.

The Spear-Famed Lords of Euboea: Anatolian Traditions on Abantis

Teffeteller, Annette (Concordia University, Canada)

Dale, Alexander (Concordia University, Canada)

A fragment of the Hesiodic *Aegimius* preserved by Stephanus of Byzantium tells us that before Euboea was so named by Zeus, honouring Io, the gods had called the island Abantis, and Homer, followed by Herodotus and Strabo, gives the inhabitants the name Abantes. This island, Homer tells us, sent forty ships to Troy. The warriors are characterized by familiar heroic epithets: 'great-hearted', 'breathing might', 'swift'. But they are also described with two specific details which mark them out from the Greek host before Troy: they wear their hair in a very particular style, described as 'long at the back', and their style of battle is the Bronze Age style of close-in fighting with thrusting spears, "heavy thrusting spears", as West observes, "not the throwing spears generally used in the *Iliad*". Archilochus too knows of the close combat in which 'the spear-famed lords of Euboea' are skilled (although, while he characterizes them as 'famed for the spear', it is the use of swords that he refers to in preference to the bow or the slingshot).

While Homer's Achaeans are regularly described as having a full head of long hair (κάρη κομόωντες), the specific phrase used of the Abantes (ὄπιθεν κομόωντες)

indicates a style with the hair cut short or shaved in front and falling in a length down the back. \This is a typically Anatolian hairstyle, seen on representations of gods and warriors from the LBA to the EIA: the hair falls uncut, loose or lightly bound, down the back, or is woven into a thick pigtail; the ears are exposed and sometimes the hair above the forehead is shaved. Also typically Anatolian is the use of the thrusting spear, by both infantry and chariotry.

These long-haired spearmen of Euboea, as Campbell notes, “had disappeared from history by classical times”. But perhaps we catch a glimpse of them in the extraordinary warrior grave of Early Iron Age Lefkandi, with its Near Eastern motifs and Babylonian gold. We know that Greeks were in possession of the Anatolian inshore island of Lesbos in the thirteenth century BC and very likely from the fifteenth, although the material culture of the island remains predominantly Anatolian. We know too that Anatolians were in Greek lands in the late Bronze Age and very likely long before that. Finding Anatolian traces on the Greek inshore island of Euboea would not be altogether remarkable.

Maritime Interests: Palatial Lifestyle and the Role of the Euboean Elites

Alonso Moreno, Claudia (Universidad Autónoma de Madrid)

The present paper deals with the character of the palatial lifestyle from Thebes and the resources needed to maintain it. As we know from the study of tablets and seals, the palatial elites celebrated huge feasts, probably to exhibit their own power and to enhance the links among the most prominent members of the kingdom. One of the sources of livestock claimed by the palace to prepare the feasts was *ka-ru-to* (TH Wu 55.β). The seal in which this geographical name was recorded indicates that this contribution was a palatial tax. *Ka-ru-to* has been identified with Karystos, in the south of the island of Euboea. We will see that it is unlikely that this place was inside the boundaries of the Theban kingdom in the modern sense of the word; however, at least, it was under its sphere of interest. This claim is supported by the presence in the Theban documentation of the place name *a-ma-ru-to* in TH Wu 58.γ and *a-ma-ru-to-de* in TH Of 25.2, which register a dispatch of wool from Thebes to this point. Also, this location has been interpreted as an Euboean town, Amarynthos. This connection is not surprising, since Thebes had many maritime interests and the two sides of the Euboean Channel constituted one entity in this period and onwards.

Nevertheless, we do not know exactly, because of the character of the textual documentation, which kind of relationship existed between the Theban palace and the island of Euboea: was there a Theban administrator in Karystos and in Amarynthos? Or were there only elites that sent tributes to the palace because they had or wanted to? Moreover, we do not have archaeological data from Euboea for the LH IIIB which can help us to answer these questions. Therefore, I would like to compare the texts that refer to Euboea with others that record similar transactions. We will see that, during the period of Theban hegemony, peripheral elites changed their behaviour, adopting an administrative role and a different lifestyle from the previous period, so as to establish a beneficial relationship with the new palatial authority. It seems to me that the situation in Euboea could fit this model and explain why the island elites, after the fall of the palaces, developed such a thriving lifestyle.

A Conduit between Two Worlds: The Euboean Gulf between Island and Mainland

Knodell, Alex R. (Joukowsky Institute for Archaeology and the Ancient World, Brown University)

This paper examines the Euboean Gulf as an important conduit through which a variety of human interactions occurred over time. As a geographical entity, it lies between the island of Euboea and Greek mainland, though its shores touch upon regions that are generally treated separately, including Attica, Boeotia, East Lokris, Thessaly, and Euboea (which itself may be divided on historical or geographical grounds). As a body of water, the Euboean Gulf, too, is often split into its northern and southern parts, and disconnected from the other bodies of water into which it flows. Yet even as geographical designations are used to atomize these entities and their study, they might also be called upon to bring together the sites, territories, and regions surrounding this body of water. Historically, the Euboean Gulf has at times served as a barrier between island and mainland, though much more frequently as a connector that links the lands on either side of it, as well as the northern and southern Aegean. And out of this conduit links have been forged with coasts much further afield, from the Levant to the Chalkidiki to western Italy. The role of geography in the unique historical trajectory of the regions surrounding the Euboean Gulf is undeniable, though this goes far beyond it being an important sea route.

The Euboean Gulf is increasingly recognized as a unifying regional entity, especially in the Late Bronze Age and Early Iron Age. Numerous (especially recent) excavations and surveys attest to this, and as our knowledge of this period grows, so too does our recognition of the importance of the Euboean Gulf itself. Yet few studies have critically examined the importance of its geography – especially through practical, phenomenological, and conceptual interactions with it. The aim of this paper is to investigate the intersection of landscape, seascape, and human societies. In this way we can unpack relationships between geography and mobility, most explicitly through studies of land routes and sea routes, as well as the strategically located hubs and resources that these maritime and terrestrial networks served to connect. This paper uses Geographic Information Systems, network theory, and archaeological data to study how geography works to both divide and connect historical regions and micro-ecological niches throughout the Euboean Gulf. I place special emphasis on the Late Bronze Age and Early Iron Age, when this body of water was a nexus of activity that had far reaching implications stretching well beyond its shores.

To See or Not to See: Visibility and Sea Navigation in the First Half of the First Millennium BC

Brugge, Ruben (VU University Amsterdam)

Owing to the ubiquitous sea, maritime traffic has always been very important in Greek history. Euboea is no different in this respect, as its geographical position along a myriad of sea-routes contributed greatly to the social and economical development of the island. Travelling overseas was not exactly a risk-free undertaking, however. One of the most basic and important decisions that any navigator had to make, was the ship's course. Both sailing close to the coast ('coast-hugging') and defying the open seas came with their own set of dangers, and setting

the wrong course could very well put the crew's life on the line. There are multiple reasons to believe that visibility must have been an important factor in this decision-making process, as landmarks such as mountains and headlands were used as navigation marks. The question thus arises from how far these prominent points could be seen. Surprisingly, the issue of visible range over sea has hitherto not received much attention in archaeological research and any statements with regard to that are usually based on outdated and often erroneous data. Collaboration with an atmospheric optics expert was sought, which has ultimately led to an improved understanding of sea visibility. I will present the workings of the model used as well as its outcomes, and apply these to some of the routes that pass Euboea to exemplify the importance of visibility in sea navigation.

SESSION 3A

From Core to Periphery: Euboea from Geometric to Hellenistic Times. New Research

ΣΥΝΕΔΡΙΑ 3Α

Από τον πυρήνα στην περιφέρεια: Η Εύβοια από τη Γεωμετρική έως την Ελληνιστική εποχή. Τα νέα δεδομένα

Going with the Tide: The Sanctuary of Karystos-Plakari During the First Millennium BC

Crielaard, Jan Paul

Songu, Filiz

(VU University Amsterdam)

Since 2010 systematic archaeological investigations are carried out at the site of Plakari near Karystos in southern Euboea. The project is a collaboration of VU University Amsterdam and the 11th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities for Euboea. The Plakari hilltop housed a cult place that was founded in the Sub-Mycenaean or Early Protogeometric period. Cult activity at the location intensified during the Middle Geometric II and Late Geometric phases. A second important stage in the life of the cult place dates to the Classical period –especially the fourth century BC– when a small building for sacrificial feasting (*hestiatorion*) was constructed on one of its terraces.

In this contribution we will present an overview of the results of the work done thus far at Plakari, and attempt to set them in a wider geographical and historical framework. We will focus on what the findings can tell us about Plakari's functioning at different scales (local, regional and supra-regional) and how its position changed through time. During the Early Iron Age Plakari was well connected to central Euboea, the Attic mainland and the insular world, including the west coast of Asia Minor. Historical sources suggest that during the fifth century Karystia suffered much from its proximity to its powerful neighbour Athens. When in the fourth century a period of recuperation set in, the cult place on Plakari hilltop was reconstructed, but various aspects of its design suggest that the Karystians using the place were more interested in the past than in the world around them.

The Pottery from the Open-Air *Bothros* in Plakari: On Chronology, Provenance and Consumption Practices

Charalambidou, Xenia (Postdoctoral Student, University of Athens)

An open-air *bothros* associated with the early period of Plakari's ritual activities came to light during excavations in 2011 and 2012 on the Plakari Hill in Karystos (Euboea) by VU University of Amsterdam and the 11th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities. The *bothros* has yielded a significant quantity of pottery sherds revealing a wide range of vessels that provide valuable information on dating Plakari's early cult practices and understanding consumption in this cult site during the early phase of its use. Based on the concept of the *chaîne opératoire*, this paper offers preliminary remarks on topics relating to the provenance of the ceramic material from the *bothros* (coming from Euboea but also Attica and beyond, from regions such as Asia Minor's west coast) that indicates the local and interregional importance of the Plakari sanctuary during its early phase; the role of the imported artefacts and their integration into the Karystian context; possible ways in which pottery was consumed with reference to aspects of cult feasts and in comparison with other Euboean cult sites. The above questions are addressed to the majority of the ceramic material from the *bothros* that dates from the Early Iron Age and also to some later offerings from the same context that provide further evidence on consumption as well as on deposition practices.

Ανάγλυφη κεραμική από τους Ζάρακες Καρυστίας

Χατζηδημητρίου, Αθηνά (Αρχαιολόγος της Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)

Στους Ζάρακες της Δημοτικής Ενότητας Δυστίων του Δήμου Κύμης-Αλιβερίου κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφικής έρευνας αποκαλύφθηκαν λείψανα κτιρίων σε διαδοχικές οικοδομικές φάσεις που χρονολογούνται από τους ύστερους γεωμετρικούς μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην ανακοίνωση αυτή θα παρουσιασθεί η ανάγλυφη κεραμική που βρέθηκε κατά τη διάρκεια της ανασκαφής αυτής και η οποία διακρίνεται σε δύο μικρές ομάδες. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν τα θραύσματα πήλινων αγγείων ή πύθων που διακοσμούνται με απλό πλοχμό, εκτελεσμένο με κυλινδρική σφραγίδα. Πρόκειται για ένα μοτίβο ιδιαίτερα δημοφιλές στο εργαστήριο της Νάξου κατά το 7^ο-6^ο αι. π.Χ., που προοριζόταν για τη διακόσμηση δευτερευουσών ζωνών.

Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν δύο θραύσματα με εικονιστικές παραστάσεις, σωζόμενες αποσπασματικά, οι οποίες χρονολογούνται στον 7^ο αι. π.Χ. Το πρώτο θραύσμα ανήκει σε πήλινη κυκλωτερή πλάκα και κοσμείται με δύο αντωπά ζώα, των οποίων η απόδοση των ποδιών πιθανολογεί την ταύτισή τους με αιγοειδές και λιοντάρι αντίστοιχα. Στο δεύτερο θραύσμα με παράσταση αναχώρησης οπλίτη (;) θα δοθεί έμφαση στην ερμηνεία των εικονιστικών στοιχείων της σύνθεσης.

Η εφαρμογή της τεχνικής τόσο της κυλινδρικής όσο και της επίπεδης σφραγίδας για την απόδοση των ανάγλυφων παραστάσεων στα αγγεία από τους Ζάρακες σε συνδυασμό με τη χρήση τοπικού πηλού, πιθανολογεί την ύπαρξη ενός τοπικού εργαστηρίου.

Η οχύρωση της Χαλκίδας

Κοσμά, Μαρία (Αρχαιολόγος ΙΑ' ΕΠΚΑ)

Χαιρετάκης, Γιάννης (Αρχαιολόγος ΚΣΤ' ΕΠΚΑ)

Η σημασία της πόλης της Χαλκίδας ήδη από τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους βασίστηκε εν πολλοίς στην εξαιρετικά κομβική γεωγραφική της θέση επάνω στο θαλάσσιο πέρασμα που ένωνε το βόρειο με τον νότιο Ευβοϊκό κόλπο. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των αρχαίων πηγών η πόλη διαδραμάτισε έναν ιδιαίτερα ενεργό ρόλο κατά τη διάρκεια του δεύτερου αποικισμού, τον 8ο αι. π.Χ. Η αποσπασματικότητα, ωστόσο, των ανασκαφικών δεδομένων δεν βοηθά στην ανασύνθεση μίας εικόνας ικανής να ανταποκριθεί στη σπουδαιότητα της μητρόπολης των πηγών. Κύρια πηγή πληροφοριών για τη φθίνουσα σημασία της πόλης στους ιστορικούς χρόνους παραμένει η αρχαία γραμματεία, καθώς το αρχαιολογικό υλικό γι' αυτή την περίοδο είναι ομοίως ελλιπές και αδημοσίευτο.

Παρά την αποσπασματικότητα των στοιχείων, η έρευνα ομονοεί πλέον ότι η πόλη των ιστορικών χρόνων αναπτύσσεται μακριά από τα στενά του Ευρίπου, στην περιοχή που εκτείνεται μεταξύ δύο φυσικών λιμανιών, της Λιανής Άμμου στα βόρεια και του Αγ. Στεφάνου στα νότια και ενός λόφου στα νότια-νοτιοανατολικά (Βαθροβούνι), ενώ η συζήτηση περί ύπαρξης ή μη τείχους απασχόλησε ιδιαίτερα την έρευνα για περισσότερο από έναν αιώνα. Αρχαίοι συγγραφείς αναφέρουν ότι η Χαλκίδα ήταν τειχισμένη τον 4ο και τον 3ο αι. π.Χ. Η απουσία, όμως, ανασκαφικών δεδομένων είχε οδηγήσει ορισμένους μελετητές να υποστηρίξουν ότι η πόλη ήταν ατείχιστη, εξαιτίας του ότι περιβαλλόταν στο μεγαλύτερο τμήμα της από θάλασσα. Τμήμα του τείχους της πόλης είχε εντοπιστεί παλαιότερα, κατά τη διάρκεια επιφανειακών ερευνών, στην περιοχή που εκτείνεται κοντά στο λόφο της Καλογρίτσας, στα ριζά του Βαθροβουνίου.

Η ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε πρόσφατα από την ΙΑ' ΕΠΚΑ στην ίδια θέση αποκάλυψε τμήμα τείχους που παρουσιάζει δύο χρονολογικές φάσεις και προσφέρει νέα στοιχεία για τη λειτουργία της συγκεκριμένης οχύρωσης στο ευρύτερο πλαίσιο της άμυνας της πόλης. Από το συνδυασμό των νέων δεδομένων και των έως σήμερα μελετών για τις οχυρώσεις της Χαλκίδας προκύπτουν προβληματισμοί για την ιστορία και την τοπογραφία της πόλης που είναι σαφές ότι ξεπερνούν κατά πολύ τις δυνατότητες που προσφέρουν τα στενά όρια μίας ανακοίνωσης. Η σπουδαιότητα, εντούτοις, της αποκάλυψης το επιβάλλει.

Euboean 'Farmsteads' the Evidence, Problems, and Solutions: A Case Study of the Karystian Farms

McHugh, Maeve (University College Dublin)

This paper stems from my current PhD research on the form and function of 'farmsteads' in mainland Greece during the Classical-Hellenistic period. The problematic identification of rural sites, tentatively identified as farmsteads, has led some researchers to dismiss the existence of permanent agricultural sites with habitation. The overall aim of my thesis is to examine the existing archaeological evidence for farmsteads and understand the different forms these rural sites take, their role in agricultural industry, and with the use of GIS, their accessibility and visibility from surrounding urban centres.

This paper will discuss the identification of Euboean farm sites in the Karystian survey (Keller 1985). The surveyors identified a number of rural sites

which they identified as farms. There are a number of problems with the evidence which hinders a complete understanding of their role in the landscape, including no detailed publication of ceramics from the survey. The presence of ceramics aids in the identification of these sites for habitation. Furthermore, the little understood urban centre of Karystos makes understanding the economic role of surrounding farms difficult. Finally, the limited area of the survey and little work carried out elsewhere on the island means that it is difficult to contextualise the role these farms had in the wider Euboean landscape.

The aim of this paper is, firstly, to outline the Karystian evidence and highlight the problems with the material. Secondly, the paper will suggest a number of solutions which may overcome these problems. The sites will be redefined based on my criteria generated for my research on the identification of farm sites. This will help to further define and identify farm sites. Thirdly, this paper will attempt to model the role of these sites in the ancient Karystian landscape through the application of GIS. The paper will discuss visibility and accessibility models for the sites in the landscape. The purpose of which is to understand the context for these sites in wider terms of accessibility to towns, harbours, and possible economic markets.

The conclusions from this paper will be that it is necessary to understand the limitations in the archaeological evidence, and be aware that some questions cannot be answered because of the nature of the material. However, it does not mean that meaningful results cannot be teased out from the existing evidence. Through the application of GIS it is possible to begin to understand the role of these sites not in isolation but rather as a whole and possibly highlight how connected or disconnected these sites were visually and accessibly. The implications for this will reflect their sustainability as a farm and economic entity.

Ο υδάτινος χαρακτήρας της Ερέτριας: Τα λουτρά της πόλης και η σημασία τους στην καθημερινή ζωή.

Κατσάλη, Σοφία (Αρχαιολόγος ΙΑ'ΕΠΚΑ)

Βουζάρα, Γαρυφαλλιά (Αρχαιολόγος ΙΑ'ΕΠΚΑ)

Η καθαριότητα του σώματος, στοιχείο πολιτισμού της σύγχρονης κοινωνίας, δεν συνδέεται μόνο σήμερα με την υγιεινή και την περιποίηση του σώματος. Στην αρχαιότητα ήταν στοιχείο θρησκευτικής τελετουργίας, που με τη μεταφορική έννοια της κάθαρσης συμβόλιζε την καθαρότητα και την υγεία της ψυχής. Δημόσιες λουτρικές εγκαταστάσεις βρέθηκαν σε αρχαίους οικισμούς, ενώ διωτικά λουτρά αποκαλύφθηκαν σε συγκροτήματα κατοικιών των απλών ανθρώπων, όπως και στις κατοικίες της ανώτερης κοινωνικής τάξης ή στα τα ανάκτορα των προϊστορικών χρόνων. Τα μεγάλα λουτρικά συγκροτήματα των ρωμαϊκών χρόνων, που είχαν ως πρότυπο τους τα λουτρά της κλασικής περιόδου, είναι κτίρια επιβλητικά, οικοδομούνταν σε κεντρικά σημεία των πόλεων και κάλυπταν εκτός από την ανάγκη της υγιεινής του σώματος και άλλες κοινωνικές ή ψυχαγωγικές ανάγκες.

Η Ερέτρια διατηρεί ορατά και σε καλή κατάσταση σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του αρχαίου πολεοδομικού της ιστού, κυρίως της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου. Στα πλαίσια της οικιστικής αρχιτεκτονικής, δημόσιας και ιδιωτικής, η αρχαιολογική έρευνα αποκάλυψε ποικίλλα οικοδομήματα των ιστορικών χρόνων, μεταξύ των οποίων και τα δημόσια λουτρά του λιμανιού, τα οποία ανασκάφηκαν στις αρχές του 20^{ου} αι. και χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή (3^{ος} -2^{ος} αι. π. Χ.). Λουτρικές εγκαταστάσεις διέθετε επίσης το άνω Γυμνάσιο της

πόλης, χώρος άθλησης και εκπαίδευσης, που προορίζονταν ειδικά για τους νεαρούς πολίτες.

Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης είναι η παρουσίαση νέων δεδομένων, που προέκυψαν από πυκνές και μικρής κλίμακας σωστικές ανασκαφές, κατά τη διάρκεια παρακολούθησης του έργου «Αντικατάσταση του δικτύου ύδρευσης στην Ερέτρια» από τη ΙΑ' ΕΠΚΑ. Συγκεκριμένα στη διάρκεια σωστικής ανασκαφής αποκαλύφθηκε στην περιοχή της αρχαίας αγοράς της πόλης, ένας κυκλικός χώρος με ψηφιδωτό δάπεδο που ταυτίζεται με τμήμα ελληνιστικού λουτρού. Η παρούσα ανακοίνωση, βασισμένη σε στοιχεία ιστορικά και αρχαιολογικά (μέγεθος, τυπολογία, χωροταξία, ευρήματα) θα προσπαθήσει να προσδιορίσει τον ιδιωτικό ή δημόσιο χαρακτήρα της συγκεκριμένης λουτρικής εγκατάστασης της ελληνιστικής περιόδου, περίοδο ακμής της πόλης της Ερέτριας. Οι ελληνιστικοί χρόνοι, χαρακτηρίζονται από εσωστρέφεια στην κατοικία, εφόσον αυτή συγκεντρώνει πολλαπλές λειτουργίες, οι οποίες παλαιότερα ασκούσαν σε δημόσιο χώρο. Συγκεκριμένα κατά τον 4ο αι. π. Χ. οι ανεσκαμμένες κατοικίες της Ερέτριας, όπως η οικία με τα Ψηφιδωτά και οι οικίες της Δυτικής συνοικίας, είναι ευρύχωρες, πολυτελείς, διαθέτουν υπαίθριους χώρους, οικιακά ιερά, γυναικωνίτες, περισσότερους από έναν ανδρώνα και γενικά χαρακτηρίζονται λόγω των αρχιτεκτονικών τους στοιχείων και του πλούτου των ευρημάτων τους από κοσμοπολίτικο πνεύμα. Η συγκεκριμένη ανακοίνωση ελπίζει να προσθέσει νέα στοιχεία στην τοπογραφία και το χαρακτήρα της πόλης καθώς και να καταδείξει τη σημασία των λουτρών -δημόσιων αλλά και ιδιωτικών- στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων.

Βάση αγάλματος από την Ιστιαϊκή επικράτεια στη Βόρεια Εύβοια

Ριτσώνης, Άγγελος (Αρχαιολόγος ΙΑ' ΕΠΚΑ)

Το 2010 ήρθε στο φως επιγραφή των κλασσικών χρόνων στην Βόρεια Εύβοια και συγκεκριμένα στην Αιδηψό. Το εύρημα αποτελεί βάση αγάλματος με αποκρούσεις στην πίσω πλευρά και είναι μια από τις σπάνιες επιγραφικές μαρτυρίες που έχουμε στην Αιδηψό και χρονολογούνται από τον 4^ο αι. π.χ. Αναφέρεται ως ανάθημα στον Ηρακλή από ένα στρατηγό των Ιστιαίων και στήθηκε πιθανότητα μετά την μάχη της Μαντινείας.

Η συμβολή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην ανάδειξη των μνημείων της Ερέτριας κατά την περίοδο 2006-2009

Ψάλλη, Αθανασία (Προϊσταμένη, Ι' ΕΠΚΑ)

Παρουσιάζονται οι σημαντικότερες σωστικές ανασκαφές που διενεργήθηκαν στην Ερέτρια κατά την περίοδο 2006-2009, το έργο "Ανάδειξης - συντήρησης - στερέωσης αρχαιολογικού χώρου Ερέτριας", το οποίο χρηματοδοτήθηκε από τις πιστώσεις του Γ' ΚΠΣ και επικεντρώθηκε στο ιερό του Δαφνηφόρου Απόλλωνος, του ιερού της Ίσιδος και της Θόλου, και η περιοδική έκθεση "Ερέτρια. Ματιές στη ζωή μίας αρχαίας πόλης" σε συνεργασία με το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή. Μέσα από ήσσονος ή μείζονος σημασίας επεμβάσεις οι σκόρπιες ψηφίδες της ιστορίας μίας εκ των σημαντικότερων ευβοϊκών πόλεων της αρχαιότητας συνδέονται σχηματίζοντας ένα μοναδικό ψηφιδωτό, παρακαταθήκη της σημασίας του έργου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας για την προστασία και την ανάδειξη των μνημείων της χώρας μας.

SESSION 3B

From Core to Periphery: Euboea from Geometric to Hellenistic Times. Euboea between the East and the West

ΣΥΝΕΔΡΙΑ 3B

**Από τον πυρήνα στην περιφέρεια: Η Εύβοια από τη Γεωμετρική έως
την Ελληνιστική εποχή. Η Εύβοια ανάμεσα στην Ανατολή και τη
Δύση**

Euboeans in the Far West? New Data and Interpretations

Domínguez, Adolfo J. (Professor of Ancient History Universidad Autónoma de Madrid)

In the last years, new materials of secure and probable Euboean origin have been found in the Iberian Peninsula, some of them still unpublished. They are dated to between the second half of the ninth century B.C. and the first half of the eighth century B.C. and they are the oldest Greek materials so far found in the Western Mediterranean and on the Atlantic coasts. While many scholars have suggested that those materials could have been brought to the Far West by the Phoenicians, my purpose in this paper is to argue in favour of an early intervention of Euboean sailors as carriers of that pottery. Combining different kinds of evidence, both literary and archaeological, we shall trace old Euboean interests in Central and Western Mediterranean, before the foundation of the first colonies, and we shall also discuss some recent attempts of modifying the current chronological system of the Greek Geometric pottery. Lastly, we shall try to show how the earliest Euboean navigations can be best understood within a frame in which collaboration with the Phoenicians could have been the norm, as it seems to be also attested during the first colonial experiences, both Euboean and Phoenician.

Euboean Incised Pottery and Euboean Connections to Etruria

Dr. Orlando Cerasuolo (Italian School of Archaeology at Athens)

Euboean Incised Pottery (EIP), known since the 19th century, was recognized as a class of evidence by Coldstream only in 1952. Since then, many contributions relating to its funerary and urban contexts have been published, namely as the XIV, XVII and XX Eretria volumes by the Swiss School in Athens. Incised pottery represents circa the 20-25% of the impasto pottery and circa the 20-25% of the whole pottery finds, which are mainly fine painted ware. Most of the shapes of the incised pots are identical to the undecorated ones; the most distinctive aspect is the decoration, i.e. the use of the comb to draw groups of incisions, the motifs with hatched triangles or swastikas.

As for the chronology of the class, its first occurrence dates to the late 8th century BC and it had a major growth in the 7th century BC. The EIP has been considered as a marker of the Euboean colonisation in the Aegean, because it was found in Oropos, in Khalkidike and in the Cyclades. A very similar decorated pottery was also found in Athens and southern Attica. A comparative analysis of the incised pottery highlights unusual affinities with the Iron Age pottery of Etruria; such similarities are so far not recognised by modern scholarship and consist of:

- a) Arrangement of the decoration;
- b) Motifs (triangles, swastikas, human figures);
- c) Decoration techniques;
- d) Hand-made production;
- e) Pottery shapes.

From this analysis emerges that, although EIP is certainly a local production, some aspects are not so typical of the Euboean -and Greek- artistic tradition. On the contrary, a strong link to Etruria becomes apparent. Contacts between Euboea and Etruria are attested even before the foundation of Pithekoussai and become more weighty in the late 8th-7th centuries BC; Euboean pottery appears in Veii, Cerveteri and Tarquinii, moreover, an Etruscan bronze belt was found in Euboea - very likely in the tomb of a rich woman.

Two additional considerations are worth to mention: first, the strong evidence of mixed marriages between colonists and merchants with local populations; secondly, the production of hand-made pottery, usually ascribed to female domestic activities. Thus, one might wonder whether the EIP might be the result of contacts between Euboea and Etruria and, in particular, the consequence of a move, which got the Etruscan ladies interested in Euboea?

Ancient Greek Coin Hoards: Insights in the History of Euboea

Gkikaki, Mairi (University of Würzburg)

The favorable geographical position of Euboea, vigorous trade activities of its inhabitants along with the foundation of numerous flourishing colonies resulted in an early and significant minting activity, placing Euboea at the forefront of great economic powers of late archaic Greece. It was in the late Archaic times that Euboean coins are to be encountered in major coin hoards in Egypt and in Phoenicia.

Purpose of this paper is to examine coin hoards discovered on Euboea as evidence for the upheavals and the troubled fate of the island in Classical and Hellenistic times. These hoards can be conveniently dealt in three main categories depending on the reasons for their formation. First, the hoards connected to trade and seafaring, which attest to the bonds between Euboea and its colonies. Second, the hoards as treasuries for administrative and military needs. Third, the hoards hidden due to the dangers of war, such as the ones that can be dated at the time of the Macedonian Wars. Last but not least, the only gold coin hoard of Euboea deserves special mention, since it stands for savings accumulated by its owner in numismatic issues of high value.

Εύβοια: Μάκρα ή Μάκρις ή Αβαντιάς ή Ελλοπία ή Χαλκωδοντίς

Ανέστη-Καραπασχαλίδου, Αμαλία (Επίτιμη Έφορος Αρχαιοτήτων Χαλκίδα)

Για το επίμηκες νησί της Εύβοιας – εξού και Μάκρα ή Μάκρις – ο Προκόπιος ο Καισαρεύς μας παραδίδει για την γεωγραφική της θέση: «*Αλλά νυν, ίνα μηδέν της Ελλάδος απολειφθεί μόνον άρρητον, εις Εύβοιαν ημίν την νήσον ιτέον, επει Αθηνών τε και Μαραθώνος άγγιστα έστηκεν. Εύβοια τοίνυν η νήσος ήδε προβέβληται μεν της Ελλάδος εις θάλασσαν, δοκεί δε που επενεχθήναι, μιάς μεν ούσης της*

γης πρότερον, αποσχισθείσης δε πορθμώ ύστερον ρήγνυσι γαρ τις την ήπειρον ενταύθα της θαλάσσης αμφί Χαλκίδα πόλιν, εν στενώ τε ζυνιούσα και ταις εκατέρωθι σφιγγομένη εις ρύακος εύρος. Εύριπος δε ο Πορθμός επωνόμασται. Τοιαύτη μεν ουν η Εύβοια τυγχάνει. Το σχήμα δε ομοία πτηνώ μεγάλω άποδι ή καμήλω τοιαύτη ης η μεν κεφαλή προς Κήναιον και Αρτεμίσιον η οσφύς περί Χαλκίδα και Κύμην η ουρά προς Καφηρέα και Γεραιστόν. Κείται δε εκτάδην παρά τους αιγιαλούς της αντικρύ ηπείρου, προσεγγίζουσα μάλλον κατά την Χαλκίδα και Στύρα».

Ο Κ. Κερένυε από την πλευρά του μας πληροφορεί ότι η Εύβοια, το μακρύ νησί και ο «καλός αγελαδότοπος», ανήκε στη μητέρα των θεών την Ήρα, της οποίας το ιερό ζώο ήταν η αγελάδα, που τα μάτια της (δηλ. της Ήρας) έμοιαζαν με της αγελάδας. Στην Εύβοια βρέθηκε η Ήρα μικρό κορίτσι, όπου την προστάτευσε η παραμάνα της Μακρίς (από αυτήν προκύπτει η άλλη ονομασία του νησιού). Στην Εύβοια ή κατ' άλλη άποψη στη Βοιωτία τελέστηκε ο ιερός γάμος του Διός και της Ήρας.

Οι Ευβοείς ήταν ιδιαίτερα έμπειροι περί τα ναυτικά και συμμετείχαν στην Αργοναυτική εκστρατεία, αλλά και τον Τρωϊκό πόλεμο με σαράντα (40) πλοία.

Ως θαλασσοκράτορες με τους αιεναύτες Ερετριείς και τους Χαλκιδείς, τους ανδρείους κατοίκους της μητρόπολης της Εύβοιας Χαλκίδας, ώθησαν τον Όμηρο να αποκαλέσει την Εύβοια ναυσικλειτήν (ύμνος εις Απόλλωνα). «Ταχα δ' εις Ιαωλκόν ίκανες / Κηναίου τ' επέβης ναυσικλειτής Ευβοίης/Σιης δ' απί Δηλάντω πεδίο τόποι ουχ ώδε θυμώ / Τεύξασθαι νηόντε και άλσεα δενδρήεντα».

Οι Ευβοείς είναι εκείνοι που ίδρυσαν αρχικά ναυτικούς σταθμούς στην Ανατολή, που είχαν πειραματικό χαρακτήρα και στη συνέχεια οργάνωσαν τον Α' και Β' Αποικισμό σε Μ. Ασία, Μακεδονία, Κάτω Ιταλία – Σικελία, Νότια Γαλλία, Βόρεια Ισπανία, Εύξεινο Πόντο, στους οποίους συμμετείχαν η Χαλκίδα και η Ερέτρια ως διοργανώτριες, μαζί με άλλες Ευβοϊκές πόλεις (Κύμη, Ιστίαια) και νησιά.

Στην Εύβοια τελούνταν αθλητικοί αγώνες που ανεδείκνυαν άξιους αθλητές στους κατά τόμους αγωνιστικούς χώρους, των οποίων προστάτες ήταν ο Ηρακλής, ο Ερμής και ο Απόλλωνας.

«Επιτύμβιες στήλες της Εύβοιας ως μαρτυρίες των επαφών με την ηπειρωτική και τη νησιωτική Ελλάδα: η περίπτωση των στηλών με παράσταση κρατήρα».

Τσούλη, Χρυσάνθη (Αρχαιολόγος στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών)

Η ανακοίνωση αυτή, μετά από μια σύντομη γενική επισκόπηση των ευβοϊκών επιτυμβίων στηλών των ύστερων κλασικών χρόνων και των επιδράσεων που δέχθηκαν κυρίως από την αττική ταφική εικονογραφία, εστιάζει σε ολιγάριθμα μνημεία από την Ερέτρια με απεικόνιση κρατήρα ως κύριο θέμα της παράστασης ή ως συμπληρωματικό στοιχείο του ανάγλυφου διακόσμου της και στοχεύει να ανιχνεύσει παράλληλα σε άλλες περιοχές του ηπειρωτικού και νησιωτικού κόσμου (Μακεδονία, Θεσσαλία, Αττική, Πελοπόννησο, νησιά Αιγαίου). Επιπλέον, θα επιχειρηθεί η διερεύνηση της ύπαρξης περιόπτων επιτάφιων μνημείων στον τύπο του

ελικωτού κρατήρα, η διάδοση του τύπου στον ηπειρωτικό, νησιωτικό αλλά και ευρύτερο ελλαδικό χώρο και ο ρόλος που μπορεί να διαδραμάτισε η Εύβοια ως δημιουργός ή αποδέκτης αυτού του σπάνιου τύπου επιτάφιου σήματος. Τα έργα αυτά είναι αδημοσίευτα και θα παρουσιασθούν για πρώτη φορά στην επιστημονική κοινότητα.

Being Proud for Being A Euboean: The Chalcidians of Thrace

Psoma, Eleni (University of Athens)

The Chalcidians of Thrace mentioned by literary sources and inscriptions were Euboean colonists in the Chalcidic Peninsula, living in small cities at the head of the Toronean Gulf. They were granted Olynthus in 379 and later formed the powerful Chalcidian League. Their ties with the metropolis are revealed by their calendar, *onomastikon*, alphabet, acrophonic system and also by their coinage. The paper examines all the evidence and focuses on coinage.

Situating the Towers of Paximadi in the Classical and Roman Landscapes

Seifried, Rebecca M. (University of Illinois at Chicago)

Previous research on the Paximadi Peninsula in Southern Euboea has revealed over 150 sites that were inhabited from prehistory through modern times. This paper focuses specifically on the Classical and Roman periods, between roughly 480 B.C. and A.D. 500, when residents utilized about 20 tower structures distributed across the peninsula. Recognizing that no archaeological feature exists in isolation, the goal of this paper is to build upon previous research to situate these towers in their broader settlement context. Specifically, I use a geographic information systems (GIS) program to measure the physical and visual connections between the Paximadi towers, non-tower sites, and other features that can be classified as “blockhouses.”

This paper presents the results of viewshed and cost-path analyses to demonstrate the interconnections that may have existed in the Classical and Roman periods on Paximadi. The results are framed within a discussion of the broader interactions between Karystos, Athens, and Rome.

SESSION 3C

From Core to Periphery: Euboea from Geometric to Hellenistic Times.

Euboean Cults

ΣΥΝΕΔΡΙΑ 3Γ

Από τον πυρήνα στην περιφέρεια: Η Εύβοια από τη Γεωμετρική έως την Ελληνιστική εποχή. Οι Ευβοϊκές λατρείες

From Core to Periphery: Euboean Cults and Myths Outside Euboea. Archaeology, Epigraphy and Literary Sources.

Dr. Giovanni Boffa

Dr. Barbara Leone

(Laboratorio di studio e documentazione informatizzata delle evidenze storiche,

This paper focuses on the presence of Euboean cults and myths in the Mediterranean basin, from the Northern Aegean to Corcyra and its *peraia*, from Southern Italy and Sicily to the Tunisian shores, and up to the Pillars of Hercules and beyond.

Quite often the localization of cults and myths has been used by scholars as evidence of an Euboean presence in this or that region; the aim of our paper is to provide an overall and discriminating picture trying to distinguish, when possible, the specific origin of this or that cult/myth, going beyond the generic label of “Euboean”.

In order to do so, the paper will take into account the most recent archaeological and epigraphic data, such as those coming from Mende in Chalcidice, Methone in Pieiria and Oropos in Boeotia, Huelva in Southern Spain, as well as the literary sources which inform us, directly or indirectly, about the presence of “Euboeans” abroad.

From this review, we will see how the evidence shows two strong features:

- 1) a relation with the underground sphere, whether we deal with the Underworld or with mineral processing: for example the identification of the entrance to the Underworld with the ‘Averno’ in Campania, where Pithekoussai and Kyme were founded, or the record of the Kymmerians and the *argillai*, subterranean houses related to mining activities.
- 2) the presence of mythological and prehistoric peoples like Giants, Titans, Phaiakes and Abantes; *e.g.*, Giants and episodes of Gigantomachy – the fight between these brutal figures and the Olympian Gods – are quite often localized in areas related to Euboeans such as the Phlegraean Fields in Italy and the Pallene in the Chalcidic Paeninsula. Rather interesting, on this account, is the presence of the cult of Briareos in Chalcis and Karystos. The Abantes, according to Homer, were the inhabitants of Euboea and they are attested in Epirus where they would have founded Othronos according to Lycophron and Orikos according to Timaios.

The final outcome, we hope, will be the recognition of the actual legacy brought by the Euboeans in their ventures far from home.

Μια Πεντάμορφη (η Αρέθουσα) και ένα Τέρας (ο Τιτύος).

Συμβολή στη μελέτη του φαινομένου της ηρωολατρείας στην Ευβοία (από τα Γεωμετρικά έως και τα Ρωμαϊκά Χρόνια).

Arjona-Pérez, Manuel (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας)

Από τα φιλολογικά και επιγραφικά κείμενα, καθώς και από τα αρχαιολογικά δεδομένα προκύπτει ότι οι Ευβοείς απένειμαν ξεχωριστές τιμές σε διάφορες κατηγορίες ηρώων. Μία από αυτές αφορά σε επώνυμους ήρωες και ηρωίδες γνωστούς από τους μύθους και τα έπη. Δυστυχώς, οι πληροφορίες για τις ιδιότητες που απένειμαν στους εν λόγω ήρωες οι Ευβοείς ή οι τελετές που πραγματοποιούνταν προς τιμή τους είναι στις περισσότερες περιπτώσεις περιορισμένες. Μπορεί κατά περίπτωση να υποστηριχθεί ότι ορισμένα από αυτά τα μυθικά πρόσωπα είχαν σημαντική συμβολή στην επιλογή τοπωνυμίων, όπως επίσης και στον προσδιορισμό της πολιτικής, φυλετικής ή εθνικής ταυτότητας των Ευβοέων, αλλά και στις εδαφικές διεκδικήσεις συγκεκριμένων πόλεων του νησιού. Επιπλέον, επί τη βάση συγκρίσεων με άλλες, παρόμοιες μυθολογικές μορφές που λατρεύονταν εκτός Ευβοίας, είναι

ενίστε δυνατή η καλύτερη κατανόηση της φύσης και του χαρακτήρα συγκεκριμένων ηρωολατρείων. Στην παρούσα ανακοίνωση ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει μας σε δυο μυθικά πρόσωπα που λατρεύονταν από τους Ευβοείς: την Αρέθουσα στη Χαλκίδα και τον Τιτύο σε αταύτιστη προς το παρόν περιοχή του νησιού. Παρόλο που πρόκειται για δυο πολύ διαφορετικές περιπτώσεις, η λατρεία τους ενδέχεται να παρουσιάζει κοινά στοιχεία.

The Karystian Pantheon Revisited*

(Το Καρύστιο πάνθεον μέσα από τις πηγές και τα ευρήματα)

Chidiroglou, Maria (National Archaeological Museum)

Southern Euboea represented a region poorly known in the archaeological record for a long period of time. In 1852 the Greek Istanbuliot diplomat Alexandros Rizos Rangabé, who had then braved an overland visit to Southern Euboea from Chalkis, mused on the possibility that some of the extant ancient building remains in Styra, Karystos and Archampolis and related *testimonia* on worships could be connected to populations of Dryopian origin (Rangabé, *Mémoire..* 1852, 31, 39, 45). More than a century later, in 1972, Denis Knoepfler (Knoepfler, *BCH* 96, 292) studied aspects of cultic relations between Eretria and Karystos, regretting at the same time the fact that the Karystian pantheon remained largely unknown (“le panthéon carystien échappant en grande partie à notre connaissance”).

Since the last quarter of the 20th century a number of surveys, studies of old finds and recent salvage work in Karystos city and in Karystia chora offered many new data and initiated the need for an updated scope of research in almost all South Euboean matters. There is ample information on the gods worshipped in Karystos in the literary and inscriptional sources, mainly on Apollo, Artemis and Poseidon. Other gods and goddesses, such as Zeus, Athena, Aphrodite and Cybele, appear on sculptural, coroplastic and numismatic finds, old - some unpublished - and new. New finds corroborate or amend old views and offer insights into new data, taking into consideration some of the methods of landscape exploitation -cultic and economic- as well as the resource management systems the ancient population might have used. Thanks to systematic surveys, the first of which undertaken by Donald Keller in the 1980s (Keller, *Archaeological Survey..*, 1985), a large number of ancient remains in the region around the bay of Karystos have been located and mapped and a cautionary attempt at a first reconnaissance of the ancient cultic landscape is now possible.

In brief, this paper aims to take a fresh look at old and new data on the deities and heroes worshipped in the ancient city-state of Karystos, from Geometric to Roman Imperial times, based on information gathered from the study of finds from Karystos in Karystos Archaeological Museum and in the National Archaeological Museum in Athens. A small number of finds from Karystos in other Greek and foreign Museums, as well as inscriptions related to this city and found in Delos, Delphi and the Aegean region will be also included.

*The paper will be presented in Greek.

Μελανηφόροι, ζάκοροι και μια αρεταλογία: επιγραφικές ιστορίες από τη λατρεία των ισιακών θεοτήτων στην ελληνιστική και αυτοκρατορική Εύβοια

Φάσσα, Ελένη (Πανεπιστήμιο Αθηνών)

Η λατρεία του Σάραπη, της Ίσιδος, του Αρποκράτι και του Άπι μεταφέρεται από την Πτολεμαϊκή Αίγυπτο στην Ερέτρια και στη Χαλκίδα. Η λατρεία τους απαντάται ήδη από τον πρώιμο 3^ο αι. π.Χ τους και συνεχίζεται ως τα τέλη του 3^{ου} αι. μ.Χ. Αρχικά οι τους φαίνεται ότι είναι Αιγύπτιοι, αλλά γρήγορα οι Αιγύπτιοι θεοί καθίστανται δημοφιλείς και στον τοπικό πληθυσμό, όπως αποδεικνύουν μεταξύ άλλων το Ισιείο της Ερέτριας με τα πλούσια αναθήματά του.

Στο πλαίσιο της ανακοίνωσης θα παρουσιαστούν (α) οι σχέσεις Εύβοιας και Αιγύπτου ως επί το πλείστον κατά την πρώιμη πτολεμαϊκή περίοδο και κατ' επέκταση η θέση της Εύβοιας στον ελληνιστικό κόσμο, και (β) οι επιγραφές που αναφέρονται στις ισιακές λατρείες (14 από την Ερέτρια και 6 από την Χαλκίδα), σε συνδυασμό με τα αρχαιολογικά δεδομένα. Επιπλέον, θα διερευνηθεί η οργάνωση της ισιακής λατρείας και οι μεταλλάξεις που υφίσταται στο πέρασμα των αιώνων, σε συνδυασμό με ανάλογα φαινόμενα στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, (με ιδιαίτερη έμφαση στην αρεταλογία του Αρποκράτι, τη μοναδική σωζόμενη προς τιμήν της συγκεκριμένης θεότητας από τον ελληνικό χώρο).

[Η ανακοίνωση θα εκφωνηθεί στα αγγλικά]

Η λατρεία της Κυβέλης στην Εύβοια. Μία νέα θεώρηση του θρησκευολογικού περιεχομένου της Μητέρας των Θεών και η συμβολή της Ερέτριας σε αυτή.

Κατσαούνου, Συλβάνα (Αρχαιολόγος στο Διονυσιακό θέατρο της Νότιας Κλιτύς της Ακροπόλεως)

Ένα αργυρό πλακίδιο από την Ερέτρια, δημοσιευμένο από τον Karl Reber το 1983, εικονίζει τη Μητέρα των θεών συνοδευόμενη από δύο μορφές με αβέβαιη ταυτότητα. Πρόκειται για ένα από τα αρκετά εικονογραφικά παράλληλα της παράστασης της Κυβέλης με συμπληρωματικές μορφές στους αττικής προέλευσης ναΐσκους, που έχουν ήδη μελετηθεί ως ξεχωριστή ομάδα αναγλύφων στη διδακτορική μου διατριβή. Ένας από τους σκοπούς της συγκεκριμένης μελέτης υπήρξε ο προσδιορισμός της ταυτότητας των μορφών αυτών και η ερμηνεία του νοηματικού περιεχομένου της εικονογραφίας των εν λόγω ναΐσκων. Κύριος άξονας της προτεινόμενης ερμηνείας θεωρήθηκε σύμφωνα με τα πορίσματα της εργασίας αυτής η θεοκρασία της Κυβέλης με τη Δήμητρα, που μαρτυρείται αρχαιολογικά και φιλολογικά τόσο στις περιοχές προέλευσης παραλλήλων του συγκεκριμένου εικονογραφικού τύπου όσο και των ναΐσκων. Οι τελευταίοι, αν και αποτέλεσαν έργα της αττικής καλλιτεχνικής έμπνευσης, διαδόθηκαν σε ελάχιστες περιοχές της ελληνικής επικράτειας όπου μαρτυρείται και λατρεία της Δήμητρας. Μία από τις περιοχές του ελλαδικού χώρου που παρέχει ενδείξεις για τον συγκρητισμό των θεοτήτων Κυβέλης και Δήμητρας αποτελεί η Εύβοια. Ειδικότερα στην Ερέτρια, από όπου προέρχεται και το σημαντικό ανάγλυφο της Μητέρας των θεών, μαρτυρείται η λατρεία της θεσμοφόρου Δήμητρας, με την οποία συνδέονται θεότητες που προτείνονται για την ταύτιση των μορφών που συμπληρώνουν τις παραστάσεις της Μητέρας των θεών στους ναΐσκους και στα παράλληλα του εν λόγω εικονογραφικού τύπου. Η συζήτηση του συγκεκριμένου αναγλύφου και των προεκτάσεων της εικονογραφίας του στην παρούσα ανακοίνωση θα διαφωτίσει τις λατρείες δύο άμεσα συνδεδεμένων θεοτήτων που λατρεύονταν στην Εύβοια. Θα παρουσιαστούν, επίσης παράλληλα του πλακιδίου της Ερέτριας από τη Μακεδονία και τη Θράκη που θα τονίσουν την ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης παράστασης, θα αίρουν ερωτήματα

σχετικά με τις αιτίες της διάδοσής της στις συγκεκριμένες περιοχές και την Εύβοια, ενώ θα αποσαφηνίσουν τις συνθήκες εξάπλωσης της λατρείας της Κυβέλης στο νησί και τον ρόλο που διαδραμάτισαν οι στενές σχέσεις του με την Αθήνα.

Ο ναός της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο

Σαπουνά-Σακελλαράκη, Έφη (Επίτιμη Έφορος Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)

Ήταν παλαιό αρχαιολογικό αίτημα, από την εποχή του Willamowitz, ο εντοπισμός του ναού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος, από τα πιο ενδιαφέροντα ιερά της θεάς στην Ευβοια, όπως αυτό της Καρύστου και του Αρτεμισίου στην Β. Εύβοια (περιοχή Ιστιαιάς).

Η Αμάρυνθος είναι γνωστή από τις πινακίδες της Γραμμικής Β των Θηβών, ενώ το ιερό της Αρτέμιδος αναφέρεται από πολλούς αρχαίους συγγραφείς, (Πίνδαρος, Πausανίας, Στράβων, Πτολεμαίος, Τίτος Λίβιος κ.α.) κυρίως για τις σημαντικές γιορτές που ελάμβαναν χώρα εκεί. Η λατρεία της Αρτέμιδος ήταν εξ' ίσου σημαντική με αυτή του Απόλλωνα.

Από τους περιηγητές των νεότερων χρόνων ο Vincenzo Mario Coronelli (τέλος 17ου αι.) στο L'Isolario αναφέρει ότι στην πεδιάδα της Αμαρύνθου βρισκόταν μεγαλοπρεπής ναός της Αρτέμιδος. Ο Girard τον 19^ο αι. αναφέρει ότι από το Κοτύλαιο μπορούσε να διακρίνει τον ναό της Αρτέμιδος.

Η διασπορά πολλών αρχαιολογικών ευρημάτων στην ευρύτερη περιοχή της Αμαρύνθου, μεταξύ Άνω και Κάτω Βάθειας, όπως επιγραφές, που έχουν σχέση με την Άρτεμη και τον Απόλλωνα, ένας ομφαλός, διάφορες επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη στον λόφο Γεράνι αλλά κυρίως το περίφημο ανάγλυφο με την τριάδα (Απόλλων, Λητώ, Άρτεμη) του Εθνικού Μουσείου οδήγησαν τους μελετητές του 20^{ου} αι. σε λάθος κατεύθυνση. Η εύρεση του αποθέτη του ιερού στην περιοχή της Αγίας Κυριακής το 1985 μάς έδειξε το σημείο που πρέπει να βρίσκεται ο ναός, δυστυχώς σήμερα κάτω από τα σπίτια του οικισμού. Ο αποθέτης έδωσε ευρήματα που χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς μέχρι τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους: εκατοντάδες αρχαϊκά ειδώλια, μάσκες αλλά και ειδώλια που εικονίζουν μορφές από την κωμωδία, σφονδύλια, κυρίως όμως εξαιρετική κεραμεική, όπως πλήθος κυλίκων, επίνητρα, μαζί με γυάλινα και μεταλλικά αντικείμενα.

Τα σημαντικά αυτά ευρήματα, καθώς και ο χώρος που βρέθηκαν, δίπλα στο ποτάμι και το λιμάνι, που έχει αντιστοιχία με το ιερό της Αρτέμιδας στην Βραυρώνα υποδηλώνει ότι το ιερό που καταστράφηκε, ιδιαίτερα στα βυζαντινά χρόνια, δεν βρίσκεται στον λόφο Γεράνι αλλά στην πεδιάδα.

SESSION 4A

Between East and West: The Archaeology of Late Roman, Byzantine, Crusader and Venetian Euboea.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ 4A

Μεταξύ Ανατολής και Δύσης: η Εύβοια κατά τη διάρκεια των Ρωμαϊκών χρόνων, της Βυζαντινής περιόδου, της Εποχής των Σταυροφοριών και της Ενετικής κυριαρχίας.

Ημίεργο μαρμάρينو αγγείο στο αρχαίο λατομείο στη θέση Τσουκάλι της Καρύστου. Συμβολή στην μελέτη της χρήσης του Καρύστου μαρμάρου στην κατασκευή αγγείων κατά την αρχαιότητα

*Πουπάκη, Ειρήνη (ΥΠΠΑΙΘΠΑ, Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων)
Χιδίρογλου, Μαρία (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)*

Τα λατομεία της Καρυστίας λίθου (marmor Carystium) στις περιοχές των Στύρων και της Καρύστου Ευβοίας έχουν απασχολήσει την έρευνα ήδη από τον 19^ο αι.. Μέσα στο δεύτερο μισό του 20ού αι. πλήθος άρθρων και μονογραφιών έχουν καλύψει θέματα όπως η τοπογραφία των λατομείων του νοτιοευβοϊκού μαρμάρου, η λατόμευση κιόνων, πεσσών και κυβόλιθων, η εμπορική διακίνηση και η διασπορά του λίθου στην Μεσόγειο κατά τους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς και μεταγενέστερους χρόνους. Ορισμένα ευρήματα και θέματα παραμένουν ωστόσο ακόμη ανεξερευνήτα, όπως η μελέτη των πολυάριθμων αρχιτεκτονικών μελών και λίθινων τέχνεργων που διατηρούνται κατά χώρα στις περιοχές των λατομείων της Νότιας Εύβοιας.

Στη θέση Τσουκάλι κοντά στα λατομεία των Μύλων Καρύστου βρίσκεται μία κυκλική, μονολιθική λεκάνη, από καρυστινό μάρμαρο, με τετράπλευρα προσφύματα, διαμετρικά λαξευμένα, αντί λαβών. Η λεκάνη έχει χαρακτηριστεί από ορισμένους μελετητές ως μεταλλουργική και από άλλους ως βάση κρήνης. Η παρούσα ανακοίνωση στόχο έχει την διερεύνηση της τυπολογίας του ιδιότυπου αυτού ευρήματος, μέσα από την παρουσίαση του μικρού γνωστού αριθμού των παραλλήλων του με τα εκάστοτε συνευρήματά τους. Στην ανακοίνωση θα περιληφθούν στοιχεία από την τοπογραφία των λατομείων και της αρχαίας πόλης της Καρύστου και θα μνημονευθούν οι σχετικές με το θέμα πηγές και άλλα τεκμήρια.

Η Κεντρική Εύβοια στο τέλος της αρχαιότητας. Ένα σύνολο αγγείων πρωτοβυζαντινής περιόδου από το νεκροταφείο στις εγκαταστάσεις του ΑΗΣ της ΔΕΗ Αλιβερίου.

Ντάφη, Εύη (Αρχαιολόγος 19^η ΕΒΑ)

Με αφορμή την επέκταση των εγκαταστάσεων του Ατμοηλεκτρικού Σταθμού της ΔΕΗ Αλιβερίου στις δεκαετίες του 1990 και του 2000, διενεργήθηκαν ανασκαφές με την εποπτεία της ΙΑ΄ Εφορείας Κλασικών και Προϊστορικών Αρχαιοτήτων, στις οποίες αποκαλύφθηκαν τμήματα οικισμού, η ακμή του οποίου μπορεί να τοποθετηθεί στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Εκτός από τα λουτρά και τμήματα οικιών της πρωτοβυζαντινής περιόδου, εντοπίστηκε οργανωμένο νεκροταφείο, το οποίο απέδωσε κτερίσματα ταφών και ευρήματα της ύστερης ρωμαϊκρατίας και των πρώιμων βυζαντινών χρόνων (4^{ος} – 7^{ος} αι.). Ανάμεσά τους καταγράφηκαν αρκετές οinoχόες, κύπελλα, χυτρίδια και λυχνάρια που σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση. Η κεραμική απηχεί περισσότερο πτυχές της καθημερινής ζωής των κατοίκων παρά πολυτελή κτερίσματα ταφών.

Η προέλευσή τους ποικίλει και μαρτυρεί αλληλεπιδράσεις και επικοινωνία με άλλες περιοχές της Εύβοιας και του Αιγαιακού χώρου αλλά και με την ευρύτερη Ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Φαίνεται ότι ακολουθούνταν ο θαλάσσιος δρόμος που συνέδεε τις επαρχίες με την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας ο οποίος φαίνεται πως περνούσε και από την περιοχή της κεντρικής και ανατολικής πλευράς της Εύβοιας, με το λιμάνι του Αλιβερίου να χρησιμοποιείται πιθανότατα σαν ένας

ενδιάμεσος εμπορικός σταθμός, συμβάλλοντας σημαντικά στην ανάπτυξη της πόλης στη φάση αυτή, περίοδο κατά την οποία επικρατούσε σχετική ειρήνη στην περιοχή.

Το παλαιοχριστιανικό λουτρό στον Α.Η.Σ. Αλιβερίου – Μελέτη στερέωσης και αποκατάστασης

Αγγέλη, Ελένη – Αθηνά (Αρχιτέκτων Μηχανικός-Αναστηλώτρια)

Στο χώρο του ΑΗΣ Αλιβερίου κατά την περίοδο 1995-1997 διενεργήθηκε ανασκαφική έρευνα με επικεφαλής την αρχαιολόγο Αθηνά Χατζηδημητρίου, που αποκάλυψε λουτρικό συγκρότημα. Η χρονολόγησή του στους πρώιμους χριστιανικούς χρόνους (4^{ος} αι.) και η λειτουργία του έως τον 7^ο αι., μαρτυρά την ύπαρξη οικιστικής ανάπτυξης στην περιοχή κατά την περίοδο αυτή, ανάλογης με αυτής της Χαλκίδας, της Ερέτριας, της Αιδηψού και πιθανόν της Καρύστου, περιοχές όπου έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα λουτρικές εγκαταστάσεις των ρωμαϊκών χρόνων.

Το λουτρικό συγκρότημα ανήκει στον εν σειρά τύπο και οι χώροι του εκτείνονται σε έναν άξονα μήκους 30μ., με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ. Το μικρό μέγεθος του κτηρίου δηλώνει πώς πρόκειται για ένα βαλανείο, το οποίο περιλαμβάνει τους βασικούς χώρους ενός λουτρού, δηλαδή το αποδυτήριο (vestibulum) και τους χώρους του ψυχρού (frigidarium), του χλιαρού (tepidarium) και του θερμού λουτρού (caldarium). Οι τοιχοποιίες, πλάτους 55-75 εκ. είναι κατασκευασμένες από λιθοδομή μικτής κατασκευής, που θυμίζει το ρωμαϊκό opus incertum mixtum, δηλαδή με αργούς λίθους, ασβεστοκονίαμα και παρεμβολή οριζόντιων σειρών πλίνθων. Ήταν επενδεδυμένες με μεγάλες πλάκες από καρύστιο λίθο, οι οποίες σώζονται σε αρκετά τμήματα του frigidarium. Το ίδιο υλικό χρησιμοποιήθηκε και στα περισσότερα δάπεδα, ενώ σε άλλα σημεία επιλέχθηκαν κεραμικές πλάκες μεγάλου μεγέθους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το δάπεδο του αποδυτηρίου, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου καλύπτεται από ψηφιδωτό με μαύρες ψηφίδες σε λευκό βάθος που απεικονίζει ελισσόμενο βλαστό από τον οποίο φύονται κισσόφυλλα.

Στη σημερινή της μορφή η λουτρική εγκατάσταση σώζεται σε χαμηλό ύψος, με τη μορφή ερειπίων. Τα δάπεδα διασώζονται μόνο στο αποδυτήριο και στους χώρους του ψυχρού λουτρού. Στους χλιαρούς και θερμούς χώρους έχουν καταστραφεί, καθιστώντας εμφανείς τις εγκαταστάσεις των υπόκαυστων (κιονίσκους, κεραμικά δάπεδα, praefurnia). Οι εκτεταμένες καταρρεύσεις των τοίχων οφείλονται αφ' ενός στα φαινόμενα φθοράς και φυσικής γήρανσης των οικοδομικών υλικών - που εντείνονται λόγω της χρόνιας έκθεσης τους στις καιρικές συνθήκες και την επιβαρυνόμενη από την καύση του λιγνίτη ατμόσφαιρα - αφ' ετέρου στην απευθείας έδραση των τοίχων πάνω στο φυσικό βράχο, σχεδόν χωρίς θεμέλια. Ιδιαίτερα καταστρεπτική για τις τοιχοποιίες και το ψηφιδωτό, ιδίως στην περιοχή του αποδυτηρίου και του tepidarium, ήταν η τοποθέτηση του κεντρικού δικτύου ύδρευσης του εργοστασίου πάνω από τα οικοδομικά λείψανα, κατά τη δεκαετία του 1950.

Η πρόταση αποκατάστασης περιλαμβάνει, σε πρώτη φάση, τον καθαρισμό του μνημείου από τη βλάστηση, τη στερέωση και συντήρηση των τοιχοποιιών, την αποκατάσταση των δομικών στοιχείων που καταστράφηκαν κατά τη διάνοιξη της αύλακας ύδρευσης και τη στερέωση, συντήρηση και συμπλήρωση των δαπέδων. Στη συνέχεια, προβλέπει τη δημιουργία πορείας επισκεπτών με στάσεις πληροφόρησης και ενημερωτικές πινακίδες, καθώς και την εξυγίανση και μερική διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου του λουτρού.

Επισημαίνεται ότι η εν λόγω μελέτη είχε εγκριθεί παλαιότερα από το ΥΠ.ΠΟ.Τ και βρίσκεται σε φάση υλοποίησης από την 23η ΕΒΑ.

Η Χαλκίδα κατά τους Μεσοβυζαντινούς χρόνους και την εποχή της Λατινοκρατίας. Η μαρτυρία της κεραμικής.

Σκαρτσή, Στεφανία (Αρχαιολόγος 23^η ΕΒΑ)

Βαξεβάνης, Γιάννης (Αρχαιολόγος 23^η ΕΒΑ)

Στην παρούσα ανακοίνωση εξετάζεται η κεραμική που βρέθηκε το 2010 σε σωστική ανασκαφή που διεξήγαγε η 23^η ΕΒΑ σε οικοπέδο επί της οδού Μητροπόλεως, στο κέντρο του πολεοδομικού ιστού της σύγχρονης πόλης της Χαλκίδας. Η ανασκαφή αποκάλυψε αποθέτες με άφθονη κεραμική, η οποία χρονολογείται στη μεσοβυζαντινή περίοδο και την περίοδο της Λατινοκρατίας. Τα ευρήματα εξετάζονται σε συνδυασμό με αντίστοιχα παραδείγματα από παλαιότερες σωστικές ανασκαφές στη Χαλκίδα, που χρησιμοποιούνται ως συγκριτικό υλικό.

Η μεσοβυζαντινή περίοδος χαρακτηρίζεται από την παρουσία διαφόρων τύπων κεραμικής ευρύτατα διαδεδομένων στο βυζαντινό κόσμο και στην ευρύτερη περιοχή της κεντρικής Ελλάδας. Μετά τη Λατινική κατάκτηση, κυριαρχούν τα προϊόντα των εργαστηρίων που ακολουθούν τη βυζαντινή παράδοση στην τεχνική και τη διακόσμηση, όπως παρατηρείται και σε άλλες λατινοκρατούμενες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας. Παράλληλα, εμφανίζονται προϊόντα Δυτικών εργαστηρίων, στα οποία περιλαμβάνονται και παραδείγματα υψηλής ποιότητας κεραμικής των εργαστηρίων της Βενετίας.

Αξιοσημείωτη είναι η μεγάλη σχέση της κεραμικής της Χαλκίδας καθόλη την εξεταζόμενη περίοδο με αυτή της Θήβας, ενός μεγάλου αστικού κέντρου, όπου, όπως έχει υποστηριχθεί, λειτουργούσαν κεραμικά εργαστήρια. Ως βασικό λιμάνι διακίνησης διαφόρων προϊόντων από και προς τη Θήβα, η Χαλκίδα διατηρούσε στενές επαφές με τη βοιωτική πόλη, που δικαιολογούν τη συνάφεια της κεραμικής τους. Η ανεύρεση τριποδίσκων ψησίματος παρέχει ενδείξεις για την ύπαρξη τοπικής παραγωγής κεραμικών και στην Χαλκίδα, παρόλο που μέχρι σήμερα δεν έχει εντοπιστεί εργαστήριο κεραμικής.

Από το 13^ο αι. και μετά, η συνύπαρξη κεραμικών βυζαντινής παράδοσης με αγγεία εισηγμένα από τη Δύση υποδηλώνει την ομαλή προσαρμογή της πόλης στις νέες πολιτικές συνθήκες και την ένταξή της στο εμπορικό δίκτυο των δυτικών κυριάρχων της. Παρατηρείται, ωστόσο, μια σαφής αριθμητική υπεροχή των πρώτων έναντι των δεύτερων, όπως συμβαίνει αντίστοιχα στη Θήβα και αλλού στην κεντρική Ελλάδα, η οποία υποδεικνύει τη σημασία της βυζαντινής παράδοσης στην περιοχή και την επάρκεια της παραγωγής των τοπικών εργαστηρίων.

Η ποσότητα, η ποικιλία και η ποιότητα της διακοσμημένης κεραμικής που ήταν σε χρήση στη Χαλκίδα αντανάκλα την οικονομική ευμάρεια της πόλης και τις επαφές της με μεγάλα κέντρα της βυζαντινής αυτοκρατορίας και -μετά το 13^ο αι.- της Δύσης. Αποτυπώνει με εύγλωττο τρόπο το συνδυασμό των διαφορετικών επιδράσεων, που καθορίστηκαν από την καίρια θέση της πόλης, ανάμεσα στην ηπειρωτική και τη νησιωτική Ελλάδα και επάνω στους μεγάλους εμπορικούς δρόμους που ένωναν τη Ανατολική με τη Δυτική Μεσόγειο, ευνοώντας την ανάπτυξη της πόλης σε σημαντικό εμπορικό κέντρο.

Ενδείξεις για τους οικισμούς της Εύβοιας κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο.

Καλαμαρά, Παρή (Προϊσταμένη 23ης ΕΒΑ, Αναπληρώτρια Προϊσταμένη της ΙΑ' ΕΠΚΑ)

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η προσέγγιση της τοπογραφίας της νήσου Εύβοιας κατά τη μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, εποχή κατά τη διάρκεια της οποίας διενεργείται και μια μεγάλη πολιτική τομή, η εγκαθίδρυση φράγκικων κρατιδίων στην κεντρική Ελλάδα.

Το ανάγλυφο του νησιού επιβάλλει μέχρι σήμερα συγκεκριμένη οργάνωση των οικισμών στο χώρο και αφήνει εκτός δόμησης ευρύτατες –ορεινές κυρίως- περιοχές. Βασική πηγή άντλησης πληροφοριών για τους οικισμούς της υπό εξέταση περιόδου αποτελούν τα ίδια τα σωζόμενα μνημεία, πρωτίστως οι εκκλησίες, τα οποία θα συνεξεταστούν με τα δεδομένα των κειμένων και των χαρτών της εποχής.

Ως βασικό μεσαιωνικό αστικό κέντρο, πάντως, προβάλλει διαχρονικά η Χαλκίδα. Οι λοιποί, περιφερειακοί οικισμοί φαίνεται να γνωρίζουν σημαντική ανάπτυξη κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Οι Μεσαιωνικοί πύργοι της Εύβοιας: Χρήση και θέση στο τοπίο

Λοΐζου, Χρυστάλλα (Πανεπιστήμιο Κύπρου, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας)

Η παρούσα ανακοίνωση αποσκοπεί στην παρουσίαση των πύργων που έχουν εντοπιστεί σε όλη την αγροτική περιφέρεια της Εύβοιας και χρονολογούνται από το 13^ο έως το 15^ο αι. μ.Χ. Τα κατάλοιπά τους μαρτυρούν την εγκαθίδρυση των Δυτικών κυριαρχιών μετά την Τέταρτη Σταυροφορία και την επιβολή του φεουδαρχικού συστήματος.

Κύριος στόχος είναι η εξέταση της αρχιτεκτονικής κατασκευής και ο προσδιορισμός της θέσης τους στο τοπίο. Συγκεκριμένα, εξετάζονται τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και η εσωτερική οργάνωση του χώρου των πύργων ώστε να διευκρινιστεί πώς ένα κτήριο το οποίο αναπτύσσεται σε κάθετη διάταξη λειτουργούσε ως οικία του φεουδάρχη ή των αντιπροσώπων του.

Παράλληλα, πραγματοποιείται καταγραφή των θέσεων «ίδρυσης» των πύργων στο αγροτικό τοπίο του νησιού με σκοπό τη διασάφηση του ρόλου τους ως διοικητικών και οικονομικών κέντρων ενός φέουδου. Η χωροθέτησή τους αποτυπώνει την προσπάθεια καθυπόταξης και παραγωγικής εκμετάλλευσης των περιοχών του νησιού, αντικατοπτρίζοντας το Δυτικό φαινόμενο του *encastellation* ή *incastellamento*.

Επίσης, λαμβάνοντας την ύπαρξη των πύργων ως στοιχείο ανθρώπινης κατοίκησης και δραστηριότητας, αναζητάται η σχέση τους με τους αγροτικούς οικισμούς της ίδιας χρονικής περιόδου. Τα ελάχιστα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που έχουν εντοπιστεί, η ύπαρξη σύγχρονων με τους πύργους εκκλησιών σε κοντινή απόσταση και η ανάγκη ανθρώπινου δυναμικού για την καλλιέργεια της γης αποτελούν

ένδειξη της διαμόρφωσης οικισμών εξαρτημένων από τους πύργους στην Εύβοια.

Η τοιχογραφία στον Μεσαιωνικό Πύργο στο Βασιλικό Ευβοίας- Ένα σπάνιο παράδειγμα τοιχογράφησης θρησκευτικού περιεχομένου σε κτήριο καθαρά κοσμικού χαρακτήρα.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης του Μεσαιωνικού Πύργου στο Βασιλικό Ευβοίας από την 23^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, δόθηκε η ευκαιρία μελέτης και συντήρησης της τοιχογραφίας που βρίσκεται στον β' όροφο του εν λόγω Πύργου. Πρόκειται για απεικόνιση της Παναγίας Βρεφοκρατούσας ορθής, πλαισιωμένης από δύο αγγέλους. Η φθορά που έχει υποστεί είναι έντονη τόσο λόγω της έκθεσής της στις καιρικές συνθήκες, δεδομένης της κατάρρευσης της στέγης του Πύργου όσο και της απόξεσης των προσώπων των μορφών. Επομένως είναι περιορισμένες οι δυνατότητες μελέτης της εικονογραφικά ή καλλιτεχνικά. Η ιδιαιτερότητα και η αξία της συγκεκριμένης τοιχογραφίας, όμως, έγκειται κυρίως στην ύπαρξή της στο συγκεκριμένο χώρο. Πιο συγκεκριμένα, στο β' όροφο του Πύργου Βασιλικού, ο οποίος είναι διαμορφωμένος ως χώρος διαμονής εξοπλισμένος με εστία, και αποχωρητήριο- καταχύστρα, ήδη από την κατασκευή του κτίσματος είχε προβλεφθεί ειδική εσοχή στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου όπου σε συνδυασμό με την τοιχογράφηση των παραστάδων του ανατολικού παραθύρου (η διακόσμηση των οποίων είναι αδύνατο να αναγνωριστεί λόγω της εκτεταμένης φθοράς) οδηγούμαστε στο συμπέρασμα της ενδεχόμενης ύπαρξης ενός υποτυπώδους «παρεκκλησίου» ή, απλούστερα, ενός ειδικά διαμορφωμένου χώρου λατρείας. Η ύπαρξη παρεκκλησίων, όσον αφορά των ελλαδικό χώρο, είναι συνηθισμένη όταν πρόκειται για Πύργους οι οποίοι εντάσσονται σε ευρύτερα μοναστικά συγκροτήματα, όπως το Άγιο Όρος. Είναι, όμως, ιδιαίτερα ασυνήθιστο όταν πρόκειται για μεμονωμένο Πύργο, καθαρά οχυρωματικού- κοσμικού χαρακτήρα.

Το Ριζόκαστρο του Αλιβερίου στα πλαίσια της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα

Μαμαλούκος, Σταύρος (Επίκουρος Καθηγητής Τμήματος Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Πατρών)

Το Ριζόκαστρο έχει αρκετές φορές αποτελέσει αντικείμενο αναφοράς από ειδικούς στα πλαίσια διαφόρων ερευνών για τη μεσαιωνική Εύβοια. Σε όλες, ωστόσο, τις παραπάνω εργασίες γίνεται προσπάθεια ταύτισης του μνημείου και, ίσως, και κάποιες απλές και σύντομες περιγραφές του. Σκοπός της ανακοίνωσης είναι μια προσπάθεια προσέγγισης της οικοδομικής ιστορίας και της αρχιτεκτονικής του κάστρου βασισμένη στην εξέταση των σωζομένων λειψάνων των διαφόρων κτισμάτων του και τη μελέτη των τυπολογικών, κατασκευαστικών και μορφολογικών τους χαρακτηριστικών, και η ένταξη του στα πλαίσια της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής της περιόδου της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα.

Για τη μεσαιωνική ιστορία του Ριζόκαstrου ουσιαστικά τίποτε δεν είναι γνωστό. Από τους ειδικούς ερευνητές που ασχολήθηκαν με το θέμα, αυτό έχει ταυτισθεί με το αναφερόμενο στις πηγές Κάστρο Protimo. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας το κάστρο φαίνεται ότι έχασε τη σημασία του. Παρά ταύτα, στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης αυτό έπαιξε κάποιο ρόλο. Στα χρόνια που ακολούθησαν την απελευθέρωση της Ελλάδος από τον Τουρκικό ζυγό το Κάστρο εγκαταλείφθηκε εντελώς και ερειπώθηκε.

Από όλα τα διαθέσιμα ως τώρα στοιχεία φαίνεται ότι το Ριζόκαστρο ήταν η καθέδρα ενός τυπικού μεσαιωνικού φέουδου, η οποία περιελάμβανε, αφ ενός, ένα οχυρό, που χρησίμευε ως κατοικία του φεουδάρχη και των ανθρώπων του και ως χώρος αποθήκευσης των αγροτικών προϊόντων του κτήματός του καθώς και ως το αμυντήριό του έναντι παντοίων εχθρών αλλά και ως σύμβολο της εξουσίας του και

μέσο προβολής της κοινωνικής του τάξης, και, αφ ετέρου, ένα μικρό οικισμό, στον οποίο κατοικούσαν οι πάροικοι / καλλιεργητές του.

Το Ριζόκαστρο είναι χτισμένο σε έναν απότομο και βραχώδη κωνικό λόφο που υψώνεται στα νότια του κάμπου του Αλιβερίου, κοντά στον οικισμό Μηλάκι. Το κάστρο έχει σε κάτοψη σχήμα τραπεζίου με μέσες διαστάσεις 46 X 30 μ. Στο κέντρο του περιίπου υψώνεται πύργος. Από τα τείχη που σχηματίζουν τον περίβολο του κάστρου καλύτερα διατηρούνται εκείνα της βόρειας και της δυτικής πλευράς. Η αναπαράσταση του κάστρου παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες.

Από μία πρώτη εξέταση της διαδοχής των διαφόρων κατασκευών του και από τη μελέτη των μορφολογικών και κατασκευαστικών χαρακτηριστικών των κτισμάτων του, φαίνεται ότι το οχυρό πήρε την τελική του μορφή μέσα από μια διαδικασία διαδοχικών επεμβάσεων προσθηκών και ανοικοδομήσεων που θα μπορούσαν ίσως να ομαδοποιηθούν σε δύο ή τρεις οικοδομικές φάσεις. Μια ακριβής χρονολόγηση των φάσεων αυτών του κάστρου είναι, υπό τις παρούσες συνθήκες, δύσκολη. Πιθανότατα οι πρώτες από αυτές να ανάγονται στον πρώιμο 13^ο αι., ενώ οι τελευταίες στον όψιμο 13^ο ή στον 14^ο αι .

Νέα στοιχεία για την αστική αρχιτεκτονική στην Βενετσιάνικη Χαλκίδα: το παράδειγμα του κτηρίου ‘Βαΐλου’

Κουρμαδάς, Γιώργος (Αρχιτέκτων)

Ταξιάρχη, Παναγιώτα (Αρχαιολόγος, 23η ΕΒΑ)

Κοντογιάννης, Νίκος (Αρχαιολόγος, 23η ΕΒΑ)

Στην παρούσα ανακοίνωση καταγράφονται στοιχεία μορφολογικά, κατασκευαστικά και αρχαιολογικά που προέκυψαν κατά τις εργασίες αποκατάστασης του ‘κτηρίου Βαΐλου’, που βρίσκεται μέσα στα όρια του μεσαιωνικού Κάστρου της Χαλκίδας. Πρόκειται για κομμάτι του οικιστικού ιστού της ενετικής, οθωμανικής και νεότερης πόλης, που διατηρείται σήμερα ως αυτόνομο διώροφο κτήριο, απέναντι από τη βασιλική της Αγίας Παρασκευής. Σύμφωνα με την παλαιότερη έρευνα, η αρχική μορφή του κτηρίου (πιθανόν αρχές 14ου αι.) περιελάμβανε πτέρυγα με ανοικτή κιονοστοιχία στο ισόγειο και ενιαία αίθουσα στον όροφο, η οποία συνιστούσε τμήμα μιας ευρύτερης διαμόρφωσης που περιέκλειε την μεταξύ των δύο κτηρίων πλατεία.

Κατά τις συνεχιζόμενες αυτό τον καιρό αναστηλωτικές εργασίες, προέκυψαν νέα στοιχεία, που συμπληρώνουν τη συνολική εικόνα του κτηρίου και αφορούν κυρίως στην τυπολογία και την οικοδομική του. Όσον αφορά στο ενετικό τμήμα του μνημείου, τα ως τώρα στοιχεία ενισχύουν παλαιότερες θεωρίες για το δημόσιο χαρακτήρα του και την άμεση εξάρτησή του από τη μητρόπολη Βενετία, καθώς μορφολογικά στοιχεία που διατηρούνται στα βενετσιάνικα δοκάρια δίνουν την δυνατότητα γραφικής αναπαράστασης χαμένων σήμερα κατασκευών. Συγχρόνως, το σύστημα περιδέσεων του κτηρίου με χρήση ξυλοδεσιών σε διάφορες στάθμες, επιβεβαιώνει ότι πρόκειται για ένα κτήριο, στο οποίο η εισαγόμενη αρχιτεκτονική της μητρόπολης συνδυάστηκε με τις κατασκευαστικές πρακτικές του γεωγραφικού χώρου όπου εφαρμόστηκε.

Mapping Frankish Euboea: Tracing the Depiction of the Island by the Portolan Charts and Early Maps from the 13th to 17th Centuries

Blackler, Andrew (Post-Graduate Researcher, University of Birmingham)

The Later Medieval period, which encompasses the Crusader and Venetian occupation of Euboea from 1205 until 1470, is one both fascinatingly close yet frustratingly distant. Whilst monuments of the era abound on the island, unlike for the classical period, there is little written evidence to guide us.

We do, however, have one resource, which is not available to classicists. This was the period when the nascent portolan charts and early maps came of age. The invention of the compass and the development of the mariner's astrolabe provided the tools with which much more accurate maps could be drafted, and the development of printing in the 15th century provided a means for their dissemination

Building on the work undertaken by Koder (1973), Triantafylopoulos (1974) and more recent publications on the cartography of Greece (e.g., Zacharakis [1982] and Toliás [2008]), this paper is part of my research into the topography of the island during this era. It traces the development of maps of Euboea up to the end of the 17th century and investigates what they can and cannot tell us about the topography of the time.

The charts are of varying quality and many were produced nearly two centuries after the Ottoman annexation of the island in 1470 by cartographers, who often had little direct knowledge of the island. Historians rightly criticize their accuracy as a source yet, notwithstanding this, their depiction of the towns, harbours and coastline can provide us with valuable information about the life of the period.

SESSION 4B

Between East and West: The Archaeology of Late Roman, Byzantine, Crusader and Venetian Euboea.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ 4B

Μεταξύ Ανατολής και Δύσης: η Εύβοια κατά τη διάρκεια των Ρωμαϊκών χρόνων, της Βυζαντινής περιόδου, της εποχής των σταυροφοριών και της Ενετικής κυριαρχίας.

Σύντομη συμβολή στην εκκλησιαστική ιστορία της Εύβοιας

Μιχάλαγα, Δέσποινα Στεφ. (Λέκτωρ Τμ. Θεολογίας Παν. Αθηνών)

Αν και είναι άγνωστη η ακριβής χρονολογία του εκχριστιανισμού της Εύβοιας, ήδη από τον 4^ο αι. μαρτυρείται επίσκοπος *Βοίας* υποκείμενος στη Μητρόπολη Κορίνθου.

Οι διαφορετικές ονομασίες των επισκόπων, αρχιεπισκόπων ή μητροπολιτών του νησιού (*Βοίας, Ευρίπου, Ευβοίας, Χαλκίδος*) και των υποκειμένων (*Ωρεών, Πορθμού, Καρύστου, Αυλώνος, Αιδημού*), καθώς και η θέση τους στα Εκκλησιαστικά Τακτικά, οδηγούν συχνά σε σύγχυση τους ερευνητές της τοπικής ιστορίας.

Παράλληλα, η ύπαρξη λατινικής εκκλησίας, μετά το 1204, οι υποκείμενες στη λατινική Μητρόπολη Αθηνών, λατινικές επισκοπές του νησιού (*Ευρίπου, Ωρεών, Αυλώνος, Καρύστου*) ή ο διττός ρόλος του πατριάρχη – επισκόπου *Negroponte* (έδρα του τιτουλάριου λατίνου πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ήταν το *Negroponte*, η

Χαλκίδα) και η συνύπαρξη Ελλήνων, Φράγκων, Βενετών, δημιουργεί νέους προβληματισμούς.

Η θρησκευτική κατάσταση της Εύβοιας, τουλάχιστον έως την κατάληψή της από τους Οθωμανούς, το 1470, παραμένει στο ημίφως και χρειάζεται να αναδειχθούν περισσότερο, όπως και να συστηματοποιηθούν, οι πολύπλοκες εκκλησιαστικές σχέσεις, που δημιουργήθηκαν στο νησί.

Η μεσοβυζαντινή γλυπτική στην Εύβοια: επισημάνσεις και ερωτήματα.

Πάλλης, Γιώργος (Αρχαιολόγος, 24η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων/ΥΠΔΙΘΠΑ)

Η Εύβοια συγκαταλέγεται στις περιοχές εκείνες που διασώζουν σημαντικό αριθμό και υψηλής ποιότητας έργα αρχιτεκτονικής γλυπτικής της μέσης βυζαντινής περιόδου. Αν και αποσπασματικά γνωστό και άνισα δημοσιευμένο, το υλικό αυτό συγκροτεί ένα κλειστό γεωγραφικό σύνολο που προσφέρεται για παρατηρήσεις σε ζητήματα όπως η διάδοση των τεχνοτροπικών ρευμάτων, η κίνηση των συνεργείων των μαρμαράδων και η δραστηριοποίηση ή μη τοπικών εργαστηρίων.

Το μεγαλύτερο μέρος των ευβοϊκών έργων μεσοβυζαντινής γλυπτικής αποτελείται από συλήματα των οποίων η αρχική θέση είναι άγνωστη. Η γλυπτοθήκη του φρουρίου του Καράμπαμπα περιλαμβάνει επί το πλείστον γλυπτά αυτής της κατηγορίας, ενώ πολλά ακόμα εντοπίζονται διάσπαρτα στο νησί. Έχουν ωστόσο διασωθεί ως ένα βαθμό και σύνολα που διακοσμούσαν γνωστά μνημεία (Αγία Τριάδα Κριεζώτη, Περίβλεπτος Πολιτικών, ναοί Άτταλης), τα οποία συνοδεύει η πολύτιμη αρχαιολογική πληροφορία των κτηρίων για τα οποία φιλοτεχνήθηκαν.

Η επισκόπηση του υλικού επιβεβαιώνει ότι η ευβοϊκή μαρμαρογλυπτική της περιόδου είναι άμεσα συνδεδεμένη με την αντίπερα ηπειρωτική περιοχή της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, όπου βρίσκονται τα δύο μεγάλα κέντρα καλλιέργειας της τέχνης αυτής, η Θήβα και η Αθήνα. Στην Εύβοια αντιπροσωπεύονται τα κυριότερα τεχνοτροπικά ρεύματα και συνεργεία της ίδιας περιοχής, όπως το «Θηβαϊκό» εργαστήριο της Παναγίας Σκριπούς και του Αγίου Γρηγορίου Θηβών ή εκείνο του καθολικού της μονής του Οσίου Λουκά. Οι σχέσεις που διαπιστώνονται σε άλλες περιπτώσεις γλυπτών τεκμηριώνουν τη διαρκή μάλλον κίνηση τεχνιτών ανάμεσα στις δύο ακτές του βόρειου και του νότιου Ευβοϊκού. Αξιοσημείωτη στο πλαίσιο αυτό είναι η παρουσία λίγων έργων που διαφοροποιούνται ποιοτικά ή ως προς το θεματολόγιό τους.

Το ζήτημα της ενδεχόμενης δραστηριοποίησης τοπικών, ευβοϊκών εργαστηρίων δεν είναι εύκολο να απαντηθεί, δεδομένης της μεγάλης ομοιογένειας που χαρακτηρίζει τη γλυπτική της νότιας Ελλάδας γενικά. Οι ιστορικές συνθήκες θα ευνοούσαν την ανάπτυξή τους στην ακμάζουσα πόλη του Ευρίπου, ωστόσο δεν έχουν αναγνωριστεί στοιχεία ενδεικτικά μιας τοπικής παραγωγής στα πολυάριθμα έργα που θησαυρίζονται στη σημερινή Χαλκίδα, πολλά από τα οποία δεν είναι βέβαιο ότι προέρχονται από την ίδια.

Μεσοβυζαντινή μαρμαρογλυπτική στην Εύβοια: ο γλυπτός διάκοσμος των ναών των Εισοδίων της Θεοτόκου και του Αγίου Νικολάου στην Άτταλη

Κατσελάκη, Ανδρομάχη (Αρχαιολόγος 23η ΕΒΑ)

Τσιομπίκου, Ελένη (Αρχαιολόγος 23η ΕΒΑ)

Στις παρυφές του ορεινού όγκου της Δίρφους, στο κέντρο του χωριού της Άτταλης και σε μικρή μεταξύ τους απόσταση, βρίσκονται οι ναοί των Εισοδίων της Θεοτόκου και του Αγίου Νικολάου, δύο σημαντικών, μεγάλων και με ίδιες διαστάσεις μεσοβυζαντινών μνημείων της κεντρικής Εύβοιας. Οι ναοί αρχιτεκτονικά φαίνεται να παρακολουθούν το μεταβατικό τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο, που επιχωριάζει στον ελλαδικό χώρο. Μπορούν να χρονολογηθούν στα τέλη του 10^{ου} ή στις αρχές του 11^{ου} αι.. Από το 2010 τα δύο μνημεία, εκ των οποίων το πρώτο διατηρεί το κεντρικό του κλίτος, ενώ το δεύτερο είναι ερειπωμένο, έχουν ενταχθεί στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδας - Ηπείρου 2007-2013».

Από τον πλούσιο αρχικό μαρμάρινο διάκοσμο των δύο ναών έχει εντοπισθεί μέχρι σήμερα μεγάλος αριθμός ακέραιων ή μη τμημάτων, συνολικά 167· περίπου 10 από αυτά εντοιχίστηκαν άγνωστο πότε στην τοιχοποιία του ναού των Εισοδίων κατά τη διάρκεια μετασκευών, όπου και παραμένουν. Μέχρι το 2011 στην έρευνα γνωστά ήταν μόνο τα 85 από αυτά. Οι πρόσφατες αναστηλωτικές εργασίες καθώς και η αποδόμηση του νεωτερικού κτιστού τέμπλου στο ναό των Εισοδίων της Παναγίας το 2012, απέδωσαν 72 ακόμη θραύσματα.

Τα 167 σωζόμενα τμήματα, πολλά εκ των οποίων συναρμολογούν, αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο, το γλυπτό διάκοσμο των δύο μνημείων. Το μεγαλύτερο μέρος των μελών προέρχεται από τα τέμπλα του ιερού και των παραβημάτων, πρόκειται δηλαδή για θωράκια, επιστύλια, παραστάδες, πεσσίσκους και οκτάπλευρους κιονίσκους, ενώ στο σύνολο εντοπίζουμε ακόμη αμφικιονίσκους, επιθήματα, περιθρώματα και κοσμήτες, στοιχεία δηλαδή από την τοιχοποιία και τα ανοίγματα των δύο ναών, αντίστοιχα.

Πολλά από αυτά φέρουν διάκοσμο, για την απόδοση του οποίου έχουν εφαρμοσθεί δύο τεχνικές, οι οποίες όχι σπάνια συνδυάζονται αρμονικά στο ίδιο μέλος: η τεχνική του αναγλύφου, χαμηλού ή έξεργου, και αυτή του επιπεδόγλυφου. Τα θέματά τους, κυρίως φυτικά και γεωμετρικά, απαντούν συχνά στο ρεπερτόριο της καλλιτεχνικής παραγωγής των εργαστηρίων της Αττικής, της Βοιωτίας και της Εύβοιας την περίοδο αυτή.

Τα γλυπτά των ναών της Άτταλης, σμιλεμένα με επιμέλεια και υψηλή τεχνική, αποτελούν ένα εξαιρετικό δείγμα γλυπτικής τέχνης του τέλους του 10^{ου} αι. και των αρχών του 11^{ου}, η μελέτη του οποίου θα συμβάλλει στη καλύτερη κατανόηση και την ευρύτερη γνώση μας για τη μεσοβυζαντινή γλυπτική στην ευρύτερη περιοχή. Κυρίως όμως θα βοηθήσει στη συνολική κατανόηση, στην ορθή τεκμηρίωση και στην αποκατάσταση σε μεγάλη έκταση της αρχικής μορφής των δύο σπουδαίων μνημείων της κεντρικής Εύβοιας.

«Δίκτυο βυζαντινών ναών στην κεντρική Εύβοια: Σχεδιάζοντας μια πολιτιστική διαδρομή στα ίχνη των Ελλήνων αρχόντων της Φραγκοκρατίας»

Κατσάλη, Ευρυδίκη (Αρχιτέκτων μηχανικός, 23η ΕΒΑ)

Κωσταρέλλη, Αλεξάνδρα (Αρχαιολόγος 23η ΕΒΑ)

Οι πολιτιστικές διαδρομές αποτελούν ένα ουσιαστικό εργαλείο διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, ιδίως όταν διαθέτουν μία ευέλικτη και στοχευμένη μορφή. Δεν αναπαράγουν τα στερεότυπα του μαζικού τουρισμού, αλλά ερμηνεύουν πολιτιστικά το τοπίο που διατρέχουν, αξιοποιώντας επιλεγμένους θεματικούς άξονες, οι οποίοι σχετίζονται με την ιστορία και την τέχνη κάθε περιοχής. Η Εύβοια, αν και προσφέρεται για τη χάραξη ποικιλίας θεματικών «πολιτιστικών δικτύων», τα οποία

μπορούν να δώσουν πνοή σε μια εναλλακτική μορφή τουριστικής ανάπτυξης του νησιού, παρουσιάζει έλλειμμα πολιτιστικής διαχείρισης.

Στόχος της ανακοίνωσης αυτής είναι η παρουσίαση μιας πρότασης για τη χάραξη συγκεκριμένης πολιτιστικής διαδρομής με θεματικό άξονα επιλεγμένους υστεροβυζαντινούς ναούς της κεντρικής Εύβοιας. Για τη διαμόρφωση της συγκεκριμένης διαδρομής, ελήφθησαν υπόψη κριτήρια όπως η γεωγραφική γειτνίαση των μνημείων, το φυσικό τοπίο που τα πλαισιώνει, οι αρχιτεκτονικοί τύποι στους οποίους ανήκουν, ο ζωγραφικός τους διάκοσμος, τα εργαστήρια των ζωγράφων που δραστηριοποιούνται στην περιοχή και οι διατηρούμενες κτητορικές επιγραφές.

Η προτεινόμενη βασική διαδρομή περιλαμβάνει πέντε σημεία-στάσεις, ενώ μπορεί να εμπλουτιστεί με ορισμένες προαιρετικές επισκέψεις. Ειδικότερα, ο πρώτος σταθμός της διαδρομής πραγματοποιείται στον Άγιο Δημήτριο στο Μακρυχώρι, η δεύτερη στάση στο ναό της Παναγίας οδηγήτριας στις Σπηλιές, ενώ η επόμενη επίσκεψη γίνεται στον Οξύλιθο και συγκεκριμένα στον Άγιο Νικόλαο Ριτζάνων. Ακολουθεί μία στάση στο ναό της Μεταμόρφωσης στο Πυργί και η διαδρομή καταλήγει στον Άγιο Δημήτριο στα Χάνια Αυλωναρίου, όπου πιθανότατα εντοπίζεται η έδρα της επισκοπής Αυλώνας.

Οι πληροφορίες που αντλούνται από την αρχιτεκτονική, τον τοιχογραφικό διάκοσμο και τις επιγραφές των ναών, οι οποίες μας παραδίδουν χρονολογίες τοιχογράφησης και ονόματα χορηγών, συμβάλουν στη διαμόρφωση μιας ευκρινούς εικόνας σχετικά με τη χορηγία στην περιοχή. Μέσα από τη μαρτυρία του συγκεκριμένου δικτύου ναών, ο επισκέπτης αντιλαμβάνεται ότι η οικοδομική και καλλιτεχνική δραστηριότητα στο νησί παρέμενε ακμαία στις αρχές του 14^{ου} αι. και καλείται να ανασυνθέσει με αδρές γραμμές το κοινωνικό-πολιτιστικό σκηνικό αυτής της εποχής.

Η προτεινόμενη περιήγηση συνιστά ένα δίκτυο διαδρομών με στοχευμένο θεματικό άξονα, η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν ένα ισχυρό διαχειριστικό εργαλείο του πολιτιστικού αποθέματος της περιοχής. Στόχος είναι η ανάδειξη του συγκεκριμένου δικτύου μνημείων σε πόλο έλξης «πολιτιστικών επισκεπτών», με απώτερο σκοπό την ενίσχυση της τουριστικής ανάπτυξης στην περιοχή. Η δυνατότητα εμπλουτισμού της διαδρομής, ανάλογα με το διαθέσιμο χρόνο, την ηλικία, τις γνώσεις και τα ενδιαφέροντα των επισκεπτών, την ανάγει σε κομβική πρόταση για τη χάραξη και άλλων αντίστοιχων διαδρομών στην Εύβοια.

SESSION 5

Scientific Approaches to the Archaeology of Euboea

ΣΥΝΕΔΡΙΑ 5

Προβλήματα και λύσεις: μελλοντικές κατευθύνσεις της αρχαιολογικής έρευνας στην Εύβοια

A 3D Spatial Approach to Post Excavation Study on the Example of the Aghia Triada Cave, Karystos

Katsianis, Markos (University of Thessaloniki)

Mavridis, Fanis (Ephorate of Palaeoanthropology and Speleology of S. Greece)

Tsipidis, Spyros (University of Thessaloniki)

Tankosic, Zarko (Norwegian Institute at Athens/Indiana University)

The presentation summarizes the results of our attempt to augment a traditional (paper-based) excavation archive using GIS technologies to support data management, stratigraphic analysis and the visual exploration of artifact spatial patterning in 3D. Using the Aghia Triada Archaeological Project in Southern Euboea as a case study, we tried to integrate several categories of excavation data (journal entries, drawings, find catalogues, photos, etc.) into a cohesive 3D GIS dataset. The process proved to be an informative exercise in 3D excavation data management, as it revealed data inconsistencies that had to be reassessed. The combination of all data components into a single digital archive contributed to the better management, access and collation of information. 3D spatial representation and visual data exploration provided an essential analytic medium for the ongoing post-excavation study that allowed a better grasp of the complex conditions evident in a cave context.

Ψηφιακές αναστηλώσεις. Ένα παράδειγμα εφαρμογής: ο ιστορικός βυζαντινός Ναός της Παναγίας Χιλιαδούς *

Μυρίδης, Ν.Ε. (Α.Π.Θ.)

Κουτσούδης, Α. (Κλεψύδρα/Ε.Κ.Αθηνά)

Χαμζάς, Χ. (Τμ. Ηλεκτρολόγων Μηχανικών & Μηχανικών Υπολογιστών)

Η παρούσα εργασία έχει έναν τετραπολικό άξονα επί του οποίου κινείται, ανελίσσεται και αναπτύσσεται. Ο άξονας αυτός έχει ως εξής:

Ναοδομία – Ιστορία – Πολιτιστική Κληρονομιά – Ψηφιακή Εποχή

με εφαρμογή και τελικό αποδέκτη την νήσο της Εύβοιας. Ο άξονας αυτός μάλιστα, όπως θα δειχθεί, μπορεί να διαταχθεί σε μία αλληλουχία ανάδρασης με ειρμό που διέπεται από την χρονική διαδοχή των πόλων του.

Εστιάζουμε ειδικότερα στην διεθνούς φήμης (παρθένο) παραλία της Χιλιαδούς και τον μοναδικό (όχι μόνο κατά την εκτίμησή μας) αναφορικά με την ιστορική του αξία, συμβολισμό και σημαντικότητα Ναό της Παναγίας Χιλιαδούς: ένας ναός ο οποίος συμβολικά είναι συνδεδεμένος με την λήξη μίας από τις πλέον γνωστές περιόδους στην Βυζαντινή αλλά και την ευρύτερη Ιστορία: της Εικονομαχίας.

Ο ναός αυτός παρουσιάζει εμφανή τα στοιχεία της χρονικής κόπωσης μετά την υπερχιλιετή ηλικία του, γεγονός που κάνει ιδιαίτερα έντονη την ανάγκη μίας - έστω και τώρα- αναστήλωσής του. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζουμε στην ελληνική και διεθνή κοινότητα μία προοπτική και πρόταση τριδιάστατης ψηφιακής αναπαράστασης-αρχειοθέτησης του εν λόγω ναού.

Αν και η τεχνολογία ψηφιακής διατήρησης πολιτιστικής κληρονομιάς έχει ήδη αρχίσει να δίνει τους και μάλιστα πλούσιους καρπούς της, εντούτοις μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι είμαστε ακόμη μόνο στην αρχή.

Το ιδιαίτερο στην προοπτική που εδώ εισάγουμε αφορά το παρθένο της (ψηφιακής) αυτής εφαρμογής ως προς την νήσο Εύβοια. Τα ωφέλη από μία τέτοια (πιλοτική) εφαρμογή είναι σε μεγάλο βαθμό γενικώς γνωστά, ειδικά όμως στην ευβοϊκή εφαρμογή θα μπορούσαμε να διαταθούμε ότι είναι πρωτόγνωρα. Πρόκειται για τις δυνατότητες: εξ αποστάσεως επίσκεψης, διατήρησης του μνημείου ακόμη και σε περίπτωση φυσικής καταστροφής του, υπερβατικής -δηλ. περισσότερων βαθμών ελευθερίας- επισκεψιμότητας κ.ά.

Επιπλέον, το επίσης ιδιαίτερο αναφέρεται στην συγκεκριμένη υλοποίηση του εγχειρήματος. Οι συνήθεις τεχνικές τριδιάστατης (3Δ) αποτύπωσης/απεικόνισης απαιτούν εξειδικευμένο εξοπλισμό και γνώσεις, άρα και υψηλό κόστος, γεγονός που

τις καθιστά λιγότερο προσιτές. Εντούτοις, στην συγκεκριμένη εργασία προτείνουμε και παραθέτουμε μία χαμηλού κόστους εμπορική εφαρμογή που αποφέρει παρόμοιας ποιότητας αποτελέσματα με τις προηγούμενες μεθόδους, τόσο σε επίπεδο γεωμετρικής ακρίβειας όσο και φωτορεαλισμού. Η μεθοδολογία αυτή δεν απαιτεί τίποτε άλλο εκτός από μία ημιαπαγγελματική καλή ψηφιακή φωτογραφική μηχανή (περίπου 6 Μpixels) και το συγκεκριμένο λογισμικό που δύναται να ανταπεξέλθει σε όλες τις διαδικασίες που περιλαμβάνει ένα έργο ψηφιοποίησης (συλλογή δεδομένων, προεπεξεργασία δεδομένων, μετα-επεξεργασία 3Δ μοντέλου και προβολή αυτού μέσα από το Διαδίκτυο).

Το τελικό προϊόν της εργασίας είναι η 3Δ ψηφιακή αναπαράσταση του Ναού της Παναγίας Χιλιαδούς και η δυνατότητα ιδεατής (εξωτερικής) περιήγησής του.

***Σημείωση:** Το τελικό άρθρο θα παρουσιασθεί στην Αγγλική γλώσσα.

Ιστορική έρευνα & τεκμηρίωση δια του Διαδικτύου. Βυζαντινά μνημεία στην περιοχή της Ανατολικής Εύβοιας

Μυρίδης, Ν.Ε. (Επίκουρος Καθηγητής Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)

Ας θεωρήσουμε ένα 2^ο-επίπεδο: από την μία η Ιστορία από την άλλη μία όντως ιστορική καινοτομία: το διαδίκτυο. Το 2^ο επίπεδο προφανώς προήλθε από το 1^ο. Αλλά επίσης ανατροφοδοτεί το 1^ο, όπως και συνεχίζει να τροφοδοτείται από αυτό με ποικίλους τρόπους (κανάλια). Το ζητούμενο αναφορικά με το 1^ο επίπεδο είναι η καταγραφή πλήρως και εν αληθεία της (ιστορικής) πληροφορίας. Το 2^ο επίπεδο – δυστυχώς- υποχρεούται (μέχρι τώρα τουλάχιστον) να μεταφέρει (αδιάκριτα) και την φενάκη και την αλήθεια. Και την πληροφορία και την παραπληροφόρηση. Μέσα σε αυτήν την σχέση και αλληλοπεριχώρηση εξετάζουμε ως παράδειγμα ενδιαφέροντος και εφαρμογής την περίπτωση των ιστορικών βυζαντινών μνημείων της Παναγίας Χιλιαδούς και του Αγ.Νικολάου του Σικελιώτου στην Εύβοια. Ο πρώτος από τους δύο ναούς φέρεται ότι είναι ο 1000-στός (εξ ου και το όνομά του) ναός που έκτισε η Αγία και Αυτοκράτειρα Θεοδώρα έπειτα από την αναστήλωση των εικόνων. Τα στοιχεία που τεκμηριώνουν την ιστορική πληροφορία για το μνημείο αυτό είναι σχετικά λίγα και διάσπαρτα, με διαβαθμισμένο βαθμό(κύρος) αξιοπιστίας. Γεγονός που αφήνει το μνημείο αυτό σε μία αντίστοιχη ιστορική σκιά. Όπως αντίστοιχα και του δεύτερου μνημείου. Συμβολή και συνεισφορά στο δύσκολο αυτό ζήτημα των επιστημών της Ιστορίας –δηλ. της ιστορικής έρευνας και τεκμηρίωσης- είναι δυνατόν να προσφέρει η ψηφιακή τεχνολογία και ειδικά εκείνη του Διαδικτύου. Η προσφορά μάλιστα αυτή μπορεί να επιτελεσθεί και άμεσα και αποτελεσματικά. Χαρακτηριστικά (η αμεσότητα και η αποτελεσματικότητα) που επιπροσφέρουν στην ιστορική έρευνα και επιστήμη τα περιζήτητα πλεονεκτήματα της (υψηλής) επιτάχυνσης και της δυναμικής. Στην προκείμενη εργασία παραθέτουμε διαδικασίες μεθοδολογίας, κυρίως βασισμένης στο Διαδίκτυο, άξιες να παρέχουν νέα ερευνητικά πορίσματα και τεκμηρίωση άγνωστων πτυχών της Ιστορίας. Πτυχές όπως η ιστορική παρουσία των μνημείων της Παναγίας Χιλιαδούς και του Αγ.Νικολάου του Σικελιώτη. Οι μεθοδολογικές αυτές προοπτικές παρέχουν την ενοποίηση και ως προς την δεύτερη συνιστώσα, δηλ. του χρόνου, μέσα στο πλαίσιο του χωρόχρονου στον οποίο δραστηριοποιείται το Διαδίκτυο. Έτσι πέρα από την ήδη προσφερόμενη χωρική ενοποίηση δια του κυβερνοχώρου, οι τεχνικές ιστορικής τεκμηρίωσης τείνουν να ικανοποιήσουν ή έστω να προσεγγίσουν και την χρονική ενοποίηση. Με τον τρόπο αυτό κρυμμένες στο ιστορικό παρελθόν πληροφορίες αποκαλύπτονται –στο μέτρο του εφικτού- και δημοσιοποιούνται με καταλύτη και όχημα τις δυναμικές ικανότητες

που παρέχονται από την τεχνολογία και το πλαίσιο του Διαδικτύου. Οι μεθοδολογικές προοπτικές επιδέχονται επιλύσεις όχι μονότροπα ορισμένες, οι οποίες είναι εν γένει άμεσα υλοποιήσιμες. Το κόστος μάλιστα των υλοποιήσεων αποδεικνύεται ιδιαίτερα προσιτό.

Archaeomagnetic dating: Examples from Euboea and the missing link between central Greek mainland and the islands

Kondopoulou, D. (Department of Geophysics, School of Geology, AUTH, Greece)

Lanos, Ph. (Géosciences-Rennes, Univ.de Rennes 1, 35042 Rennes, France)

Evans, M. E. (Institute for Geophysical Research, Univ. of Alberta, Edmonton AB, Canada)

Tema, E. (Dipartimento di Scienze della Terra, Univ. degli studi di Torino, Italy)

Aidona, E. (Department of Geophysics, School of Geology, AUTH, Greece)

Archaeomagnetism is a discipline which combines geophysics and archaeology and has several applications, the most prominent being the dating of sites through the study of the past geomagnetic field as recorded by baked clays which contain iron oxides. Upon heating to high temperatures and subsequent cooling, these oxides record the direction and intensity of the Earth's magnetic field at the time and place of the operation. This information can be recovered and has a two-fold application: If the studied material is dated with independent methods, the results are used for the construction of the reference curves-SVC-for the area. If the material is of uncertain age, then these curves, if available, can be used for its dating, with a low cost and destruction procedure.

Systematic archaeomagnetic research in Greece during the last two decades led to an important set of data and fairly well-constrained SVC, which nevertheless present several gaps, as shown in the following figure (Fig.1). The uneven distribution of studied sites is also a problem that needs to be solved.

The region of Central Greece, Euboea and the islands have been very poorly covered and the need to fill this gap is urgent. New results on well-dated materials were recently published for Neolithic Thessaly (Aidona et al., 2012; Fanjat et al., 2012). Previously published results in the broader area are reported by Evans (2006) who studied two kilns in Eretria and Avlis with very uncertain ages. In order to improve the general pattern and using the recently updated SVC for Greece, we proceeded to the dating of these two sites with the following results:

1. ERETRIA : 1665-1550 BC 2. AVLIS :978-281 BC

The possibilities and restrictions of the method will be discussed and the need to mobilize the archaeological community will hopefully be demonstrated.

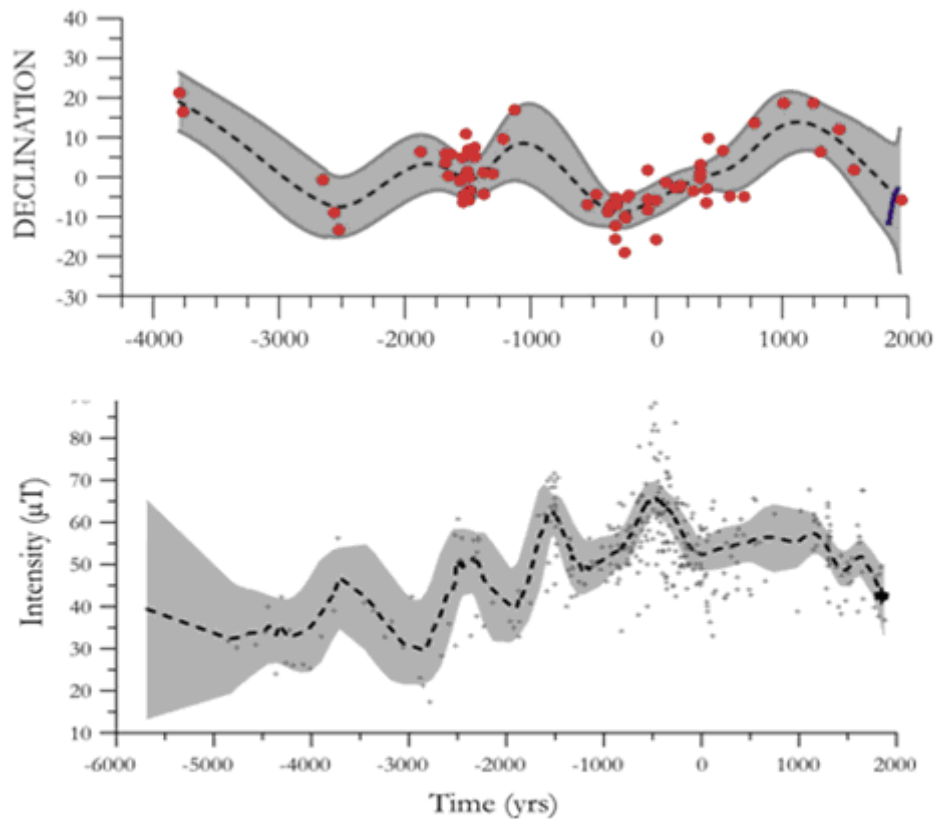

Figure 1. Secular Variation Curves for Greece (From DeMarco, 2007)

Geoarchaeological Research on Euboea: Past Perspectives, Current Research, and Future Scope

Ghilardi, Matthieu (CEREGE (UMR 7330 CNRS))

Knodell, Alex R (Joukowsky Institute for Archaeology and the Ancient World, Brown University)

Fachard, Sylvian (Joukowsky Institute for Archaeology and the Ancient World, Brown University & Swiss School of Archaeology in Greece)

Pavlopoulos, Kosmas (Harokopeio University of Athens, Department of Geography)

Bicket, Andrew (Wessex Archaeology, Coastal and Marine)

This paper reviews the current state and future scope of geoarchaeological and paleoenvironmental studies on Euboea and summarizes an ongoing program of research on this subject. Since 2010, a joint geoarchaeological program led by the CEREGE (CNRS, France), the Swiss School of Archaeology, and the Harokopeio University of Athens has aimed to reconstruct the archaeological landscapes of Euboea, the fifth largest of the Mediterranean islands. This work has occurred with the kind permission of the 11th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities and the Institute for Geology and Mineral Exploration (IGME). Human occupation of Euboea is well known from Neolithic times until Ottoman period thanks to important archaeological surveys and excavations throughout the island. Yet little attempt has been made to evaluate shoreline displacement and environmental history throughout

most of the island. For our part, we have undertaken coring operations in various areas of archaeological relevance (Eretria, Amarynthos, the Lelantine plain, Aulis) in order to evaluate shifts in the shoreline of the southern Euboean Gulf throughout the Holocene. Our basic methods involve taking cores designed to determine the chronostratigraphy and the paleoenvironmental history of various locations within particular coastal plains. Laboratory studies include mollusk/foraminifera identification, magnetic susceptibility measurements, laser grain-size analyses, and radiocarbon and OSL dating. This geological and environmental data helps to establish clear relationships between site occupations and abandonments for both coastal and inland archaeological areas through time, and thus have important implications for the human history of the study areas.

This ongoing program of study needs to be viewed in terms of the wider history of geological and geoarchaeological research on Euboea. To that end, we also review the locations and history of such research throughout Euboea, in an attempt to identify work of relevance to archaeologists and identify directions for future research and collaboration. We aim to answer four basic questions: (1) Where have studies of coastal and landscape history been conducted on Euboea, how well are these understood, and can studies of certain areas be projected on to others? (2) What is the general tectonic history of Euboea and how does this vary throughout its different parts? (3) What is the potential of geoarchaeological perspectives to help us understand the history of mineral exploitation on Euboea? (4) How does the geological and landscape history of Euboea relate to (or differ from) the mainland and neighboring islands. We hope that this summary, along with our ongoing program of research, can provide essential information for geoarchaeological studies and suggest directions for future research.

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

NOTES / ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ